

Український
інститут
національної
пам'яті

УКРАЇНСЬКА ДРУГА СВІТОВА

Друга світова війна – найбільший збройний конфлікт в історії людства. Бойовими діями були охоплені Європа і Східна Азія, Африка і Близький Схід, Атлантика і Тихий океан.

У війні протистояли два військово-політичні блоки – держави Осі та Об'єднані Нації (Союзники).

Війна почалася 1 вересня 1939 р. з нападу нацистської Німеччини (III Райху) на Польщу. Проти Німеччини виступили Велика Британія та Франція. СРСР здійснив вторгнення у Польщу спільно з Німеччиною, але після початку німецько-радянської війни (22 червня 1941 р.) опинився у лавах Союзників. 7 грудня 1941 р. Японія атакувала США на Тихому океані.

Поступово до Об'єднаних Націй приєдналася більшість держав світу, у тому числі США і Китай. До держав Осі належали Німеччина, Італія, Японія та їх союзники: Угорщина, Румунія, Болгарія та інші.

8 травня 1945 р. капітулював III Райх, а 2 вересня 1945 р. війна завершилася капітуляцією Японії.

Україна опинилася в центрі світового протистояння, а її мешканці були солдатами усіх армій, що воювали на її території.

На тлі бойових дій між учасниками двох коаліцій, у світі розгорталися визвольні рухи, зокрема український.

Війна українців за свободу тривала ще десять років після завершення Другої світової.

Авторський колектив:

Ігор СИГУН, Сергій БУТКО, Володимир В'ЯТРОВИЧ, Сергій ГРОМЕНКО, Лариса ЗАРІЧНЯК, Максим МАЙОРОВ, Василь ПАВЛОВ, Вікторія ЯРЕМЕНКО

Дизайн: Ольга САЛО

Малюк: Дмитро ВОГТМАН

Літературна редакція: Марина АЛЕКСАНДРОВИЧ, Олена ШАРГОВСЬКА

Технічна редакція: Петро КЛИМ

Партнер: Центр досліджень визвольного руху cdvr.org.ua

Джерела:

Архіви, музеї та бібліотеки:

Галузевий державний архів Служби безпеки України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, Архів Центру досліджень визвольного руху, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, Чернігівський обласний історичний музей імені В.В.Тарновського, Інститут національної пам'яті (Польща), Національний меморіал Катастрофи та героїзму «Яд Вашем» (Ізраїль), Федеральний архів (Німеччина), Українсько-канадський дослідно-документаційний центр (Канада), Державна публічна історична бібліотека Росії.

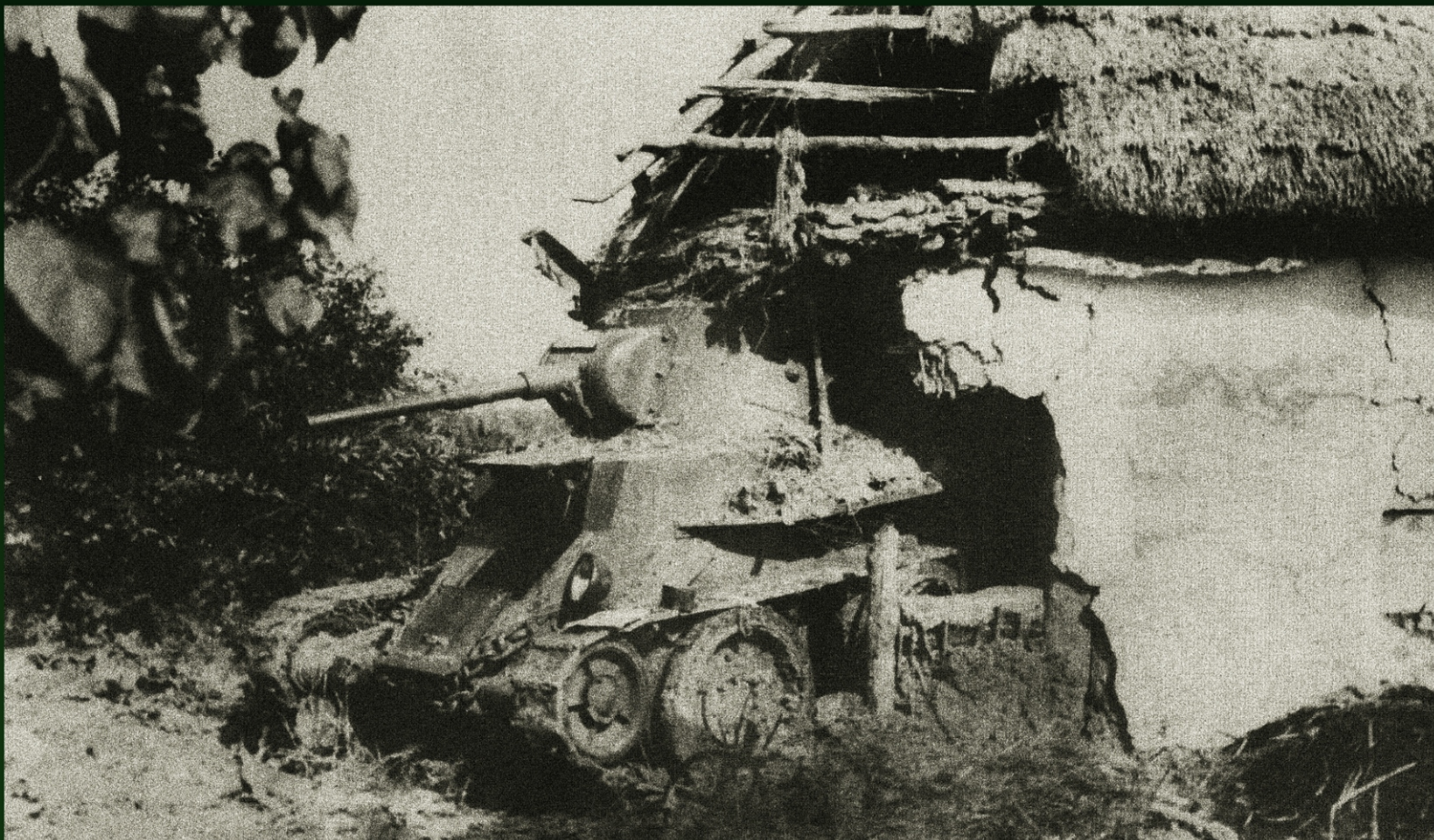
Інтернет-портали:

Електронний архів визвольного руху (www.avr.org.ua), Електронний архів «Діаспоріана» (www.diasporiana.org.ua), «Історична правда» (www.istpravda.com.ua), Військовий альбом (www.waralbum.ru), Приватний архів військово-історичної фотографії (www.photo-war.com), веб-сторінка до століття Якова Гніздовського (www.hnizdovskiy.com), Life Magazine (www.time.com/photography/life), Narodowe Archiwum Cyfrowe (www.nac.gov.pl), Вікісховище (www.commons.wikimedia.org).

Приватні колекції: Андреа ХАЛУПА, Богдан КУКІЛЬ, Теодора ТУРУЛА.

Окрема подяка за надані матеріали Олесь РОМАНИШИНУ (Канада) та Анні КРАВЧИК (США).

На фото: радянський танк, виведений з ладу після невдалого маневру, Південна Україна (серпень 1941 р.)

INTERBELLUM

Україна – найбільша проблема Європи

Арбітражна комісія Версальської конференції (28 червня 1919 р.)

Версальський мир

Перша світова війна (1914–1918 рр.) зруйнувала більшість імперій, що брали в ній участь, та дала шанс поневоленим народам здобути власну державність. Але післявоєнні договори, які сформували засади Версальського миру, не ліквідували жодної з причин конфлікту. За результатами війни виокремилися три групи держав: переможці (США, Велика Британія, Франція), «переможені в стані переможців» (Італія, Японія) та країни – наступники переможених (Веймарська Німеччина, Радянський Союз). Лише переможці намагалися зберегти статус-кво, інші країни прагнули переглянути результати війни на свою користь або взяти реванш.

Мапа України з доповіді Ланселета Лоутона

Більшовизм

Поразка Російської імперії у війні призвела спочатку до демократичної Лютневої революції, а потім до радикального більшовицького Жовтневого перевороту (1917 р.). На чолі з Володимиром Леніним більшовики втримали більшість земель колишньої імперії в Радянському Союзі та проголосили курс на всесвітню революцію. Намагання комуністів поширити свій вплив на Європу та світ стало першою передумовою Другої світової війни.

Більшовики вітють червоний терор у Петрограді (1 вересня 1918 р.)

Наспис із Лодзюни віздукується на появу автономної України (21 липня 1917 р.)

Українська революція

Розпад Російської імперії дав шанс українському народу збудувати власну державу. Революційний парламент – Центральна Рада – на чолі з Михайлом Грушевським протягом 1917 р. пройшов шлях від боротьби за автономію України до проголошення незалежності Української Народної Республіки (22 січня 1918 р.). Восени 1918 р. на Галичині постала Західноукраїнська Народна Республіка, а об'єднання України відбулося 22 січня 1919 р. Втім, три хвилі радянської агресії та неможливість дістати підтримку на міжнародній арені призвели до падіння незалежної України та розподілу її земель між сусідами (1921 р.). В міжвоєнне двадцятиліття українці були найбільшою розділеною бездержавною нацією в Європі.

Ленін промовляє до військових Петрограда з нагоди Жовтневого перевороту (листопад 1917 р.)

Головною проблемою для сьогоднішньої Європи є проблема українська... Допоки українці не матимуть надійної свободи, вони зраджатимуть будь-яку державу, котра триматиме їх у покорі, та невпинно проливатимуть кров – свою і своїх завойовників... То який сенс зображувати мир, коли миру немає? Його і не буде доти, доки українська проблема не знайде належного вирішення.

Ланселот Лоутон, «Українське питання» (дововізь в Британському Парламенті у 1935 р.)

Озброєний комсомольць охороняє колючу зі збіжжя пасторку на стінах концлагеря для селянспартії ім. Г. Петровського, село Вільшани, Харківщина

Розділена нація

Масові злочини радянського тоталітарного режиму проти українців стали можливими через втрату української державності та окупацію. Під час більшовицько-українських війн 1917–1921 рр. в Україні було розгорнуто «червоний терор», спрямований, передовсім, на національну еліту. Під час колективізації 1929–1931 рр. найбільш працююча частина селянства зазнала масових депортацій із конфіскацією майна («розкуркулення»), близько 200 тис. осіб при цьому загинуло. Організований радянською владою Голодомор 1932–1933 рр. забрав життя понад 4 млн жителів України. Масовий терор СРСР проти українців не припинявся аж до 1953 р., окремі політичні репресії тривали до останніх днів радянської влади.

На землях, що відійшли до Польщі (Волинь, Галичина) та Румунії (Бессарабія, Буковина), тамтешня влада також провадила політику цілеспрямованої асиміляції українців та порушувала їхні права, але до масових репресій, подібних до радянських, не дійшло. Лише на підконтрольному Чехословаччині Закарпатті українці врешті-решт змогли здобути автономію, але втратили її під угорським пануванням.

Нацизм

Поразка Німецької імперії у війні призвела до втрати значної частини території та колосальних виплат переможцям. Важкий економічний стан та розділення нації новими кордонами призвели до різкого сплеску реваншистських настроїв у Німеччині. Внаслідок перемоги на парламентських виборах до влади прийшли націонал-соціалісти на чолі з Адольфом Гітлером (1933 р.), що найрадикальніше заперечували положення Версальського миру. Нацисти відродили індустріальну міць країни та перетворили Німеччину (III Райх) на потужну мілітарну державу. Прагнення нацистів здобути реванш за поразку в Першій світовій війні стало ще однією передумовою початку Другої світової.

Гітлер вітає пілотів лезюну Кондор на параді в Берліні (20 квітня 1939 р.)

Парад у Нюрнберзі на З'їзді праці (6 вересня 1937 р.)

Мітинг делегатів III Всеукраїнського військового з'їзду в Києві. В центрі – В. Винниченко, М. Грушевський, С. Петлюра (2 листопада 1917 р.)

СРІБНА ЗЕМЛЯ

Карпатська Україна

1939
1945

Підкарпатська Русь

Ініціатива щодо приєднання Закарпаття до Української Народної Республіки у 1919 р. залишилася нереалізованою. За рішенням переможців Першої світової війни регіон став частиною Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь. Сен-Жерменський мирний договір та чехословацька конституція передбачали надання Закарпаттю автономного статусу, однак до 1938 р. відповідне рішення так і не було ухвалене Прагою.

На початку 1938 р. нацистська Німеччина підняла питання про самовизначення 3 млн німців, які проживали в Судетській області Чехословаччини. Сподіваючись на поступки Праги, з вимогами автономії виступили також словаки та карпатські українці.

Чехословацькі записки до дослідників Мюнхенської угоди і 1-го Віденського арбітражу

Гітлер підписує Мюнхенський договір (30 вересня 1938 р.)

Агітаційна бригада Карпатської Січі закликає голосувати на виборах до Союму Карпатської України за список УНО (лютий 1939 р.)

На шляху до незалежності

29–30 вересня 1938 р. відбулася Мюнхенська конференція. Під тиском Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції Чехословаччина передала Судетську область III Райху. Тоді ж Польща захопила Тешинську Сілезію, а Угорщина зажадала Словаччину та Закарпаття.

Кардинальні послаблення позицій Праги змусило її до подальших поступок національним рухам. Чехословаччину було перетворено на федерацію чехів, словаків та українців (держава змінила назву і стала Чехо-Словаччиною). 11 жовтня 1938 р. Прага визнала автономний уряд Закарпаття, який невдовзі очолював Августин Волошин. Підкарпатська Русь було перейменовано на Карпатську Україну. У лютому 1939 р. Українське Національне Об'єднання (УНО), яке підтримувало Волошину, здобуло перемогу на виборах до парламенту автономії – Союму.

Громадська думка Європи вважала автономізацію Закарпаття німецькою ініціативою – першим етапом на шляху завоювання Радянської України. Створення автономної Карпатської України непокоїло і Польщу, яка сама мала велику українську національну меншину, позбавлену прав самоврядування.

Замість розігрувати українську карту, Гітлер вирішив здобути підтримку Угорщини і Польщі, а в перспективі також СРСР. За рішенням 1-го Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., Карпатська Україна мусила передати Угорщині 12% своєї території разом із найбільшими містами: Ужгородом, Мукачевем, Береговим. Столицю Карпатської України перенесено з Ужгорода до Хусту.

Січовий з'їзд у Хусті (19 лютого 1939 р.)

Для захисту краю в Хусті створили Карпатську січ, яка нараховувала 10-15 тис. бійців, у тому числі членів ОУН, які прибули з Галичини. У березні 1939 р. Гітлер прийняв рішення остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину: чеські території підлягали німецькій окупації, Словаччина проголошувалася незалежною, а Карпатська Україна повинна була відійти Угорщині.

Карпатські січовики

Угорські війська з польським офіцером прикордонної служби після розстрілу січовиків-залізничників на перевалі поблизу с. Ясна (березень 1939 р.)

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

МАНІФЕСТ

УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

ДО ВСІХ ГРОМАДЯН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ми, Уряд Карпатської Русі,
Карпатської України,
визначаємо в цей маніфест нашу програму дій на найближчі роки. Ми будемо боротися за незалежність Карпатської України, за її економічне, культурне та національне самовизначення. Ми будемо боротися за те, щоб Карпатська Україна була повністю незалежною державою, що має право самостійно визначати свою долю. Ми будемо боротися за те, щоб Карпатська Україна була повністю незалежною державою, що має право самостійно визначати свою долю. Ми будемо боротися за те, щоб Карпатська Україна була повністю незалежною державою, що має право самостійно визначати свою долю.

Божі нам допоможи сповестити наш відомий і славний труд!
Ужгород, 4. II. 1939.

Маніфест Уряду Карпатської України
з нагоди Віденського арбітражу

Карпатська Україна у 1939 р.

Президент Августин Волошин із секретарем Іваном Росочком біля будинку Уряду Карпатської України

Агітаційні плакати Карпатської Січі

Підготовка до змови

Подіям у Карпатській Україні Іосиф Сталін присвятив значну частину доповіді на XVIII з'їзді ВКП(б) у березні 1939 р. Генсек звинуватив Лондон і Париж у провокації Німеччини до агресії проти СРСР. Радянський вождь запевняв: він не вважає, ніби Гітлер планував використати Карпатську Україну з метою експансії в СРСР. Радянське керівництво схвально сприйняло розгром Карпатської України.

Через кілька днів після зникнення з карти Карпатської України Гітлер наказав готуватися до війни з Польщею. План «Вайс» передбачав окупацію тільки половиною польської території. Вже тоді у Берліні розраховували домогтися зі Сталіном про розподіл Польщі.

В ПОМОЇЩЬ ИЗУЧАЮЩИМ МАТЕРИАЛЫ XVIII СЪЕЗДА ВКП(б)

Конец карпатской фашистской козьявки*

(Продолжение. Начало см. в № 48).

В докладе товарища Сталина была, в частности, отмечена позиция провозглашенная украинскими фашистами, которая заключалась в том, что украинские фашисты стремились к созданию «Украинской Республики» в Карпатской Украине. Эти планы были направлены против интересов Советского Союза и представляли собой попытку создания в Карпатской Украине фашистского государства, которое должно было стать опорой для фашистской Германии в ее борьбе против Советского Союза.

Карпатская Русь — наша земля, которую мы должны защитить от фашистской оккупации. Мы должны бороться за нашу свободу и независимость. Мы должны бороться за то, чтобы Карпатская Украина была повністю незалежною державою, що має право самостійно визначати свою долю.

Карпатська Русь — наша земля, яку ми повинні захистити від фашистської окупації. Ми повинні боротися за нашу свободу та незалежність. Ми повинні боротися за те, щоб Карпатська Україна була повністю незалежною державою, що має право самостійно визначати свою долю.

Карпатська Русь — наша земля, яку ми повинні захистити від фашистської окупації. Ми повинні боротися за нашу свободу та незалежність. Ми повинні боротися за те, щоб Карпатська Україна була повністю незалежною державою, що має право самостійно визначати свою долю.

Карикатура з британської газети «Evening Standard», присвячена Мюнхенській угоді

...По тисячарічній неволі наша земля стає вільною, незалежною і проголошує перед цілим світом, що вона була, є і хоче бути українська! І коли б навіть нашої молодій державі не суджено було довго жити, то наш край залишиться вже назавжди український, бо нема такої сили, що могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу.

З виступу депутата Союму Карпатської України Михайла Брацайка, 15 березня 1939 р.

Угорські війська у Хусті

Одноденна держава

На засіданні 15 березня 1939 р. Союм проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Волощина обрано президентом, затверджено державні символи: синьо-жовтий прапор, гімн «Ще не вмерла України» та герб, що поєднував тризуб із крайовим гербом Закарпаття.

Ще в ніч напередодні угорські війська вступили на територію Карпатської України. Підтримку окупантам надавали польські диверсійні групи. На відміну від Праги, уряд у Хусті не здався без бою: Карпатська січ стала на захист Закарпаття від угорської інтервенції.

Найбільший бій відбувся 16 березня на Красному полі. Погано озброєним січовикам вдалося ненадовго затримати просування угорської армії, однак уже ввечері столиця Карпатської України впала. Уряд Волошини емігрував до Румунії. Багатьох бійців Карпатської Січі, які потрапили у полон до угорських та польських військових, стратили.

Українці на Закарпатті стали першим у передвоєнній Європі народом, що не змігся з анексією, а зі зброєю в руках став на захист своєї свободи від агресії сусідньої держави.

Карпатські січовики в бою (історична реконструкція, проведена уніанськими події влітку 1939 р.)

«ДРУЖБА, СКРІПЛЕНА КРОВ'Ю»

Початок війни

Польський плакат із патріотичним зображенням до громадян (вересень 1939 р.)

Польські артилеристи на позиції з протитанковими гарматами

Пакт Молотова – Ріббентропа

У квітні – серпні 1939 р. в Москві тривали переговори між СРСР, Францією та Великою Британією щодо угоди про взаємодопомогу – на випадок воєнної агресії з боку гітлерівської Німеччини. Радянське керівництво висунуло партнерам категоричну умову, щоб Червоної армії дозволили зайняти польські території (Галичину та Віленську область) для зручності оборони. Оскільки ця вимога не була прийнята, Москва припинила переговори з Парижем та Лондоном.

23 серпня 1939 р. СРСР підписав Договір про ненапад з Німеччиною, що увійшов в історію як пакт Молотова – Ріббентропа. Секретний додатковий протокол угоди визначав межі сфер інтересів двох держав у Східній Європі. Він зокрема передбачав розподіл Польщі по річках Сян, Вісла і Нарва.

Підписання Пакту дозволило Гітлеру розв'язати війну проти Польщі. У передчутті німецької агресії вже з кінця серпня у Польщі розпочалася мобілізація. До Війска Польського мобілізується до 120 тис. українців. Це були переважно рядові, родом із Західної України.

Історичне засідання польського сейму.

Заяви представників націоналістичних меншин.

Заяви представників українців та жидів.

Делегати пресири Скавдовського про війну. В суботу 24 вересня відбулося історичне засідання польського сейму. Перед початком наради заборонили пресі йти до Сейму-Скавдовського, який на виступи націоналістичних меншин за те, що вони розглядали можливість виходу з війни. Проти агресії проти Польщі. Проти агресії проти Польщі. Проти агресії проти Польщі.

Сторонники за поглинання своєї країни. Польща зможе захистити її перед німеччиною. Сторонники за поглинання своєї країни. Польща зможе захистити її перед німеччиною. Сторонники за поглинання своєї країни.

Сторонники в газеті «Діло» із закликом українським послі (депутатів) Сейму підтримати Польщу у війні (5 вересня 1939 р.)

Вереснева кампанія

Гітлер напав на Польщу 1 вересня. У відповідь на агресію Велика Британія і Франція оголосили Німеччині війну. Сталін утримувався від негайної військової підтримки загарбника. Однак з перших днів війни радіостанція в Мінську виконувала роль радіомаюка для наведення бомбардувальників Люфтваффе. Уже в перші дні вересня Львів та інші західноукраїнські міста, що входили до складу Польщі зазнали бомбардувань.

Німецький бомбардувальник атакує Варшаву

Агресія Німеччини і СРСР проти Польщі у вересні-жовтні 1939 р.

Українські партії, представлені у польському Сеймі, закликали українців забути минулі непорозуміння й виконати громадянський обов'язок перед Польщею. Крім сотень тисяч українців-привозників, на захист Речі Посполитої стали кілька десятків офіцерів – ветеранів армії УНР. Вони зберегли українське громадянство, а у Війску Польському служили за контрактом.

Підлісна ОУН розраховувала на німецькі обіцянки віддати Галичину і Волинь українцям. Націоналісти не знали, що Гітлер домовився віддати Західну Україну Сталіну. Невеликий український відділ під командуванням Романа Сушка просувався з території Словаччини разом із Вермахтом. Поруч із тим у деяких місцевостях у польському тилу ОУН підняла повстання, проголошуючи відновлення української державності. Виступи ОУН жорстко придушували польська поліція та армія.

Вересень 1939 року засвідчив: на долю українців випало знову воювати у різних арміях, боротися за чужі інтереси, часто між собою.

Львівський залізничний вокзал після німецького бомбардування

Група воїнк-українців, серед яких ветерани «Легіону Сушка»

«Визвольний похід»

11 вересня 1939 р. радянське командування створило Український та Білоруський фронти. Український фронт, на чолі з командармом 1 рангу Семеном Тимошенком, комплектувався переважно з радянських українців. Гітлер захоплювався Сталіна до негайного нападу на Польщу, зокрема прожуючи, що інанше буде проголошено «західноукраїнську державу». 17 вересня Червона армія перетнула польський кордон з метою «взяти під свій захист життя і майно Західної України і Західної Білорусі». Ні Польща, ні її західні союзники не оголосили війни Москві.

На той час Польща продовжувала чинити опір Вермахту, передові частини якого дійшли до Бреста та Львова. Тримала оборону Варшава. Західна Україна і Білорусь були тилловими районами польської оборони. Отримавши повідомлення про радянський напад, керівництво Польщі евакуювалося в Румунію. Польські прикордонники та військові де-не-де вступали в бій з Червоною армією, але більшість підрозділів уникли зіткнень.

Зустріч польських парламентарів із німецькими військовими в обложеному Львові

Підписання Договору про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною (28 вересня 1939 р.)

НОТА ПРАВИТЕЛЬСТВА ССРР, ВРУЧЕННЯЯ ПОЛЬСКОМУ ПОСЛУ В МОСКВЕ УТРОМ 17 СЕНТЯБРЯ 1939 ГОДА.

Громади Польщі. Польсько-німецька війна завдала неурочайно неослабленості польському народу. В точності згадавши дні польської державності, Польща хотіла до своїх національних районок і культурної спадщини Варшави, яка стоїла Польщі, не суверенітет бачили. Польсько-німецька війна не пролягла прикладом життя. Це значить, що польське государство не зможе існувати без Польщі, яка стоїла Польщі, не суверенітет бачили. Польсько-німецька війна не пролягла прикладом життя. Це значить, що польське государство не зможе існувати без Польщі, яка стоїла Польщі, не суверенітет бачили.

Ввиду такої обстановки Советское правительство отдало распоряжение Главному командованию Красной Армии дать приказ войскам перейти границу и занять под свои защиту жизнь и имущество населения Западной Украины и Западной Белорусии. Советское правительство намерено принять все меры к тому, чтобы возложить польский народ на заложников войны, куда он был ввергнут его неразумными руководителями и дать ему возможность занять своей жизнью. Приказ, говорящий о том, что украинцы в союзничестве с немцами, является позорным и несправедливым. Народный Комиссар Иностранных Дел ССРР В. МОЛОТОВ. Украинцам и белорусам покуда Польща і Туркестану Польською державою Москва.

Нота уряду СРСР у зв'язку зі вступом Червоної армії до Польщі (17 вересня 1939 р.)

Радянська пропаганда зображувала вторгнення до Польщі як «визвольний похід»

Червона армія і Вермахт взаємодіяли в боях проти польських військ. Відповідно до демаркаційної лінії, союзники обопільно поступалися окупованими територіями. Львів, облогу якого розпочали німецькі війська, капітулював уже перед Червоною армією. 22 вересня, під час передачі радянській стороні Бреста, відбувся спільний німецько-радянський військовий парад.

Договір про дружбу і кордон СРСР та III Райх підписали 28 вересня. Згідно з угодою Радянський Союз анексував Західну Україну та Білорусь. Останні регулярні польські війська капітулювали перед німцями під Коцьком 6 жовтня. Це були підрозділи Окремої оперативної групи «Полісія».

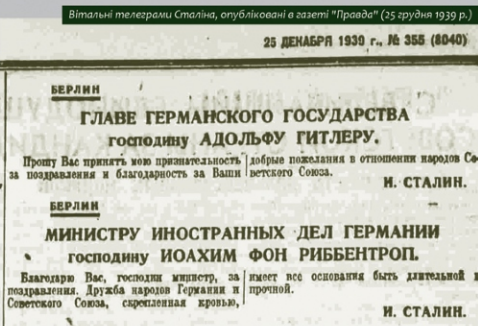
Рішиатура в газеті «Evening Standard» Сталін і Гітлер обмінюються «об'язаностями» над трупом Польщі (20 вересня 1939 р.)

RENDEZVOUS

Німецькі воїки ламають шлагбаум на польському кордоні (1 вересня 1939 р.)

Вітальні телеграми Сталіна, опубліковані в газеті «Правда» (25 вересня 1939 р.)

25 СЕНТЯБРЯ 1939 г., № 355 (8040)

БЕРЛИН ГЛАВЕ ГЕРМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА ГОСПОДИНУ АДОЛЬФУ ГИТЛЕРУ. Пропшу Вас принять мою признательность за добрые пожелания в отношении народов Советского Союза. Н. СТАЛИН. БЕРЛИН МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ГЕРМАНИИ ГОСПОДИНУ ИОАХИМУ ФОН РИББЕНТРОП. Благодарю Вас, господин министр, за приветствие и поздравления. Дружба народов Германии и Советского Союза, скрепленная кровью, Н. СТАЛИН.

Червона армія перетинає радянсько-польський кордон (17 вересня 1939 р.)

Генерал Гудеран і комбриг Кривошеїн приймають спільний парад у Бресті (22 вересня 1939 р.)

ПЕРШІ СОВІТИ

Радянський режим на анексованих територіях

1939
1945

Делегати Народних зборів Західної України (26 жовтня 1939 р.)

Радянський пропагандистський плакат

Окупація Західної України

Щоб легалізувати анексію Західної України, Радянський Союз оголосив у Львові 26–28 жовтня 1939 р. Народні Збори. Навидиуроч створили 1495 виборчих округів, по яких висувалися кандидати, узгоджені керівництвом новостворених місцевих осередків КП(б)У. За радянськими офіційними повідомленнями у «виборах» до Зборів 22 жовтня взяли участь 92,8% населення Західної України, 90,9% з них проголосували за «робітничо-селянських кандидатів». У листопаді Верховна Рада в Києві ухвалила «приняти Західну Україну до складу УРСР».

Населення вітає Червону армію у Львові (жовтень 1939 р.)

Члени повноважної комісії Народних зборів Західної України на засіданні Верховної Ради СРСР (1 листопада 1939 р.)

Форсована колективізація та депортації

Перші кроки радянської влади викликали симпатію: українізація шкіл і культурного життя, зниження безробіття, реформа охорони здоров'я, земельна реформа.

Однак всі політичні партії, крім комуністичної, заборонили. На керівні посади окупаційна влада прислала вихідців з Радянської України і Росії. Ділянки, які селяни одержали внаслідок земельної реформи, стали примусово залучати до колгоспів.

Розпочалися масові арешти й депортації «класово ворожих елементів». У 1939–1941 рр. у віддалені райони СРСР виселено 315–325 тис. осіб, серед яких спершу переважали поляки, а згодом окупанти ввели за українців та євреїв.

Селяни йдуть відлучити панську землю (1939 р.)

В лагерях для военнопольових содержится всего (не считая солдат и интерпретаторского состава) —

24.700 бывших офицеров, чиновников, помещиков, владельцев, землевладельцев, помещиков, помещиков и разведчиков — по первоначальному списку 970 человек.

По ним:

Генералов, полковников и подполковников	— 295
Лейтенантов и капитанов	— 2.080
Полковников, полковничков и полковничков	— 6.049
Офицеров и младших командиров пограничной охраны и милиции	— 1.000
Лейтенантов, капитанов, майоров, поручиков и разведчиков	— 6.128
Чиновников, адвокатов, консулов и осадников	— 144

В тюрьмах содержатся офицеры Украин и Белорусии всего содержится 18.632 арестованных (из них 10.685 поляки), в том числе:

бывших офицеров	— 1.207
бывших полковничков разведчиков и милиции	— 5.141
Дипломатический персонал	— 347
Дипломатический персонал и чиновников	— 465
Особые разведчики и разведчики-осадники	— 6.345
Полковничков	— 6.127

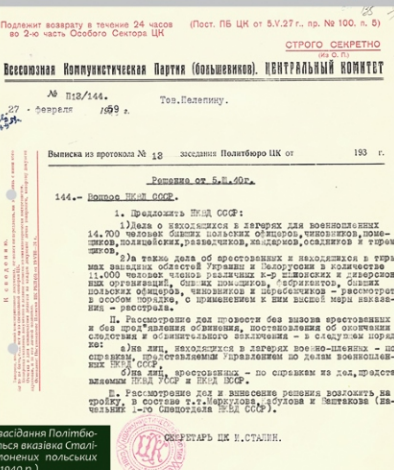
Доповідні записки наркомів внутрішніх справ СРСР Бєлієв і Спідіну із пропозицією розстріляти польських військових під урочищем (5 березня 1940 р.)

Катинь

Полонених офіцерів Війська Польського тримали в трьох таборах: в Осташкові і Козельську у Росії та в українському Старобільську, а також у в'язницях. 5 березня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про їх страту.

Вирок виконали у квітні – травні 1940 р. В'язнів Козельського табору розстріляли у Катинському лісі неподалік Смоленська, полонених з Осташкова – в м. Калінін (Твер), старобільських браців – у Харкові.

Польських військових, які сиділи у в'язницях Західної України та Західної Білорусії, знищили у Харкові та Херсоні, а також у Куропатах поблизу Мінська. Загалом розстріляли 21 857 осіб. Частину страчених становили українці, білоруси та євреї, які служили у польській армії.

Витяг із протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б), де міститься наказів Сталіна розстріляти полонених польських громадян (5 березня 1940 р.)

Східна Європа у 1939–1941 рр.

Окупація Північної Буковини, Бессарабії та країн Балтії

СРСР нав'язав балтійським державам договори про «взаємодопомогу», які передбачали розміщення на їхній території радянських баз.

У червні 1940 р. радянське керівництво вимагає допуску більшої кількості військ із СРСР на територію кожної з них. Литва впустила Червону армію 15 червня 1940 р. Протягом 16–17 червня було окуповано Латвію, а 18–21 червня – Естонію.

У кожній із країн окупанти встановили прорадянські уряди і перетворили їх у республіки СРСР. Негайно після окупації в кожній із країн розпочалися репресії.

26 червня 1940 р. Кремль поставив ультиматум Румунії, вимагаючи передачі Бессарабії та Північної Буковини. Бухарест погодився, і 28 червня – 3 липня 1940 р. радянські війська зайняли ці території. Впродовж року з анексованих територій у віддалені райони СРСР вивезли майже 30 тис. осіб.

Командувач Південного фронту, генерал армії Георгій Жуков на військовому параді в Києві (4 липня 1940 р.)

План масових польських поховань у П'ятихатах під Харковом

Розбита колона радянської 441 стрілецької дивізії ім. Щорса, яка на 90% складалася з українців, Фінляндія (грудень 1939 р. – січень 1940 р.)

Радянські військові виступають на передовій позиції, Фінляндія (ліпень 1939–1940 рр.)

Радянсько-фінська війна

30 листопада без формального оголошення війни Червона армія вторглася до Фінляндії, яка відповіла відмовою на вимогу СРСР передати Карельський перешийок і низку островів.

Фінська армія налічувала 250–340 тис. солдатів, Червона армія – 426–761 тис. бійців. Значну частину радянських військ склали українці. Фіни виявили згуртованість і винахідливість під час війни, тож радянський «бліцкриг» забуксував на прикордонних територіях. Червона армія зазнала величезних втрат: приблизно 323 тис. осіб проти 70 тис. фінських. Врешті 12 березня 1940 р. у Москві підписали мирну угоду: СРСР отримував бажані землі, Фінляндія зберігала незалежність.

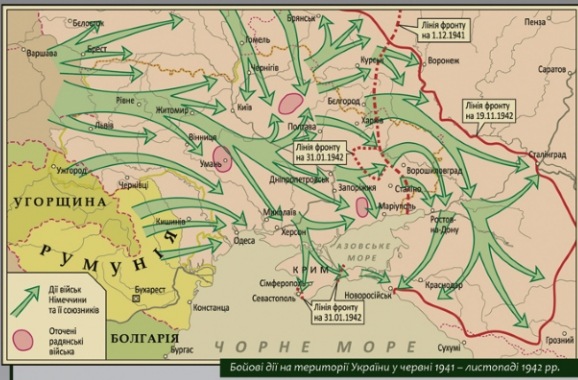
Передвиборчий мітинг на Гуцульщині, виступає Олександр Довженко (жовтень 1939 р.)

ГАРЯЧЕ ЛІТО

«Барбаросса» та катастрофа Червоної армії

1939
1945

Бойові дії на території України у червні 1941 – листопаді 1942 рр.

Бліцкриг

На світанку 22 червня 1941 р. німецькі війська перетнули кордон СРСР. Червона армія набагато перевершувала Вермахт за кількістю особового складу та техніки, але її керіваність була не до порівняння нижчою, а значна кількість солдатів не мали мотивації воювати. У ході прикордонних боїв у районі Дубна, Луцька та Бродів радянські механізовані корпуси були розбиті. Червона армія, фактично втративши командування, почала відступ до Дніпра.

Радянські солдати, захоплені у полон в Україні (вересень 1941 р.)

Радянські танки BT-7, покинута екіпажами через технічні неполадки на Західній Україні (червень 1941 р.)

Колона полонених червоноармійців в околицях Кременчука (вересень 1941 р.)

Тіла розстріляних в'язнів на подвір'ї тюрми на Лонцького, Львів (червень 1941 р.)

«Евакуація за першою категорією»

За перші два тижні війни у тюрмах Західної України співробітники НКВД розстріляли понад 21 тис. в'язнів. Масові страти в'язнів у Львові, Луцьку, Станіславові, Дубні та десятках інших міст Західної України – ідеться насамперед про т.зв. «політичних» – комуністи маскують під начебто «евакуацію за першою категорією». Із відступом Червоної армії на схід така ж доля чекала арештованих Вінниці, Умані, Києва та багатьох інших міст.

Гребля Дніпровської ГЕС після підвуду спецдірозділами НКВД (серпень 1941 р.)

Ні людською мовою, ні письмом ніхто не в силі зобразити тих страхіть і тортур, що перетерпіли загиблі численні жертви більшовицького НКВД. Це можна тільки пережити, це треба було бачити. Точного числа і прізвищ закатованих жертв ще не знаємо.

«Українські щоденні вісті», 5 липня 1941 р.

Військова катастрофа

Бойові дії на території України у 1941 р. перетворилися для радянських військ на катастрофу. У серпні – жовтні 1941 р. Червона армія в Україні була фактично знищена. Кількість загиблих радянських воєнків досі точно невідома. У величезні оточення («котли») неподалік Умані, Києва, Мелітополя потрапили близько 1 млн червоноармійців. Після боїв на Кримському півострові радянські війська відійшли до Севастополя.

У серпні 1941 р. Гітлер відхилив пропозицію командування сконцентрувати сили у напрямку Москви. Його директива передбачала розворот і наступ німецьких військ на південь. Київ опинився «у лещатах». Незабаром німці зімкнули кільце оточення, 19 вересня Червона армія залишила столицю України. Оборона Києва тривала 72 дні – довше, ніж опір цілої Польщі у вересні 1939 р. Наприкінці вересня оточені радянські війська розтромили. За німецькими даними, 665 тис. військових Червоної армії потрапили у полон.

Лише на початку 1942 р. радянське командування провело на українській території декілька наступальних операцій, які не виправдали сподівань. У травні – липні 1942 р. німці поновили наступ. Вермахт розбив радянські війська під Керчу, Харковом та Севастополем. Тільки полоненими Червона армія втратила близько 500 тис. воєнків. Вся Україна була окупована 22 липня 1942 р.

Радянські солдати здаються у полон на Лівобережній Україні (вересень 1941 р.)

Німецький авіаторій на фоні Києво-Печерської лаври та палацового Наводинського мосту (вересень 1941 р.)

Червоноармійці здаються у полон на Керченському півострові (травень 1942 р.)

«Випалена земля»

Відступ Червоної армії супроводжувався тактикою «випаленої землі». Про її необхідність оголосив Сталін 3 липня 1941 р. Численні урядові та партійні постанови наказували знищувати все, що не вдалося евакуювати у східні райони СРСР: устаткування заводів, техніку, збіжжя. Одним із жахливих злочинів сталінського режиму став підвуд військами НКВД греблі Дніпрогесу у серпні 1941 р. Це спричинило загибель десятків тисяч червоноармійців та мирних мешканців, які перебували поблизу. Відступаючи, підрозділи НКВД встановили радіокеровані міни і заклали вибухівку у сотні споруд в центрі Києва. 24 вересня потужні вибухи знищили будівлі Хрещатика і прилеглих кварталів. Під уламками, в пожежі загинули тисячі киян, зруйновано 324 старовинні будинки. 3 листопада 1941 р. вибух знищив пам'ятку XI ст. – Успенський собор Києво-Печерської Лаври.

Колона радянських військовополонених в районі Харкова (травень 1942 р.)

Радянські військові автомобілі, покинута в порту Одеси (жовтень 1941 р.)

ЖИТТЯ «ПІД НІМЦЯМИ»

Окупація

Обговорення організації нових німецьких поселень на Сході (за березня 1941 р.)

Розділена Україна

У 1941 р. нацисти разом із союзниками розчленували українські землі на декілька адміністративно-територіальних утворень:

- Трансністрія, що стала частиною Румунії (центр – Одеса, губернатор – Георгієв Алексіану).
- Дистрикт «Галичина» в складі польського Генерал-губернаторства (центр – Львів, губернатор – Отто Вектер).
- Райхскомісаріат «Україна» (центр – Рівне, райкомісар – Еріх Кох).
- Зона військової адміністрації (Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська (нині Донецька), Ворошиловградська (нині – Луганська) області. У цих районах «вищим територіальним органом влади» оголошено Вермахт.
- Кримський півострів номінально перебував під цивільним управлінням як складова частина райкомісаріату, фактично – під військовою владою Вермахту в 1941–1942 та 1944 рр.
- Закарпаття ще з березня 1939 р. входило до Угорщини під назвою «Підкарпатська територія» з центром у м. Ужгород.

Еріх Кох – керівник райкомісаріату «Україна»

Отто Вектер – губернатор дистрикту «Галичина»

«Гітлер-визволитель». Плакат у газеті «Ново-Запоріжська» (20 квітня 1942 р.)

Гітлер – визволитель

«Східна політика»

Нацисти намагалися представити себе українцям як визволителів від «жидобільшовизму» та «москвоцького панування». Насправді ж «східна політика» передбачала для України роль колонії, яка мала забезпечувати німецьку військову економіку продуктами, сировиною, людськими ресурсами.

На окупованих територіях встановили триєдилий режим: Альфред Розенберг відповідав за адміністративну вертикаль, Герман Герінг – за економічну експлуатацію, а Генріх Гітлер – за безпеку та знищення «небажаних елементів».

Трупи на бульварі Тараса Шевченка в окупованому Києві

Німецькі війська обшуковують будинки в українському селі

Терор та голод

Для ліквідації євреїв, циган та комуністів нацисти створили спеціальні підрозділи із членів СС та гестапо — айзцаупгрупи.

Українці не підлягали негайному винищенню, але політика расової сегрегації та геноциду також зачепила їх. З'явилися крамничі, ресторани «лише для німців», у містах відводили для них цілі житлові масиви. Кіямкам заборонили селитися на Печерську та деяких інших районах міста.

Поряд із розстрілами нацисти використовували апробований більшовиками голод. Гітлер прагнув зменшити кількість споживачів сільськогосподарської продукції, тож у листопаді 1941 р. на таємній нараді у Східній Пруссії він прийняв рішення про організацію штучного голоду в Україні. Внаслідок цього населення міст скоротилося на 53%.

Заходи окупаційної влади в різних частинах розчленованої України мали спільні риси та подібні методи. Більш стерпні умови для існування склалися у дистрикті «Галичина». У Райхскомісаріаті «Україна» – найбільшій колонії нацистської Німеччини – вижити було найскладніше.

Жителі окупованого Києва читають газету

Відбудова сільської церкви, Україна (1941 р.)

Німецький офіцер із маленькою дівчинкою в українському селі

Зима прийшла сувора, холодна. В містах хліба не було. Приділ хліба лише в Києві – сто грамів на день якоїсь суміші просяного борошна з лущинами – не давав можливості підтримувати життя. М'яса і товщу, звичайно, населення не одержувало; купувати ж на чорному ринку мали можливість лише спекулянти. Починалось так зване «мішочництво», починалось масове вимирання інтелігенції. «Визволителі» вдавали, що не помічають того».

Федір Підідо-Правобережний, «Велика Вітчизняна Війна»

Життя в окупації

Історія України у Другій світовій війні – це історія окупації. Переважна більшість населення України, понад 30 млн, спробувала смак життя «під німцем». Наприкінці осені 1941 р. розгорнуто цивільні органи окупаційної влади.

Культурна та релігійна активність українців на початку нацистської окупації пов'язана з діяльністю членів похідних груп ОУН. Найраніше вони потрапили до Житомира та Вінниці, де включилися в роботу адміністративних та культурних установ. Але після закріплення німецької влади розвиток українського національного життя було придушено. Початок 1942 р. пройшов під знаком арештів і розстрілів інтелігенції ЗМІ стали рупорами «нового порядку». Пропаганда мала антисемітський, антирадянський та пронімецький характер. Проте існували друковані видання, які намагалися говорити про українські національні справи, наприклад рівненська газета «Волинь».

Жителі окупованого села, мобілізовані на ремонт мосту

Магазин «Тільки для фольксдойч», Київ (1941–1943 рр.)

Сім'я біженців вивозить власні пожитки, рятуючись від німців

1939
1945

ЯМА

Радянські військовополонені

Бранцями стали близько 5 МЛН радянських військових

Нацистські приписи щодо полонених

У «Директивах щодо поведінки військ у Росії» (травень 1941 р.) зазначалося: «Коли виникає потреба подолати непокору, бунт тощо, потрібно негайно вдаватися до збройної сили. Зокрема, слід негайно розстрілювати втікачів із полону, навіть не гукуючи їм зупинитися. Будь-яка затримка у застосуванні зброї може становити небезпеку».

Верховне головнокомандування спеціально наказує знищувати серед військовополонених радянських державних і партійних функціонерів, політруків та євреїв.

Радянські генерали Павло Поносєв та Микола Кирилєв та німецькому полоні (1941 р.). За з'яву в полон СРСР заочно засудив їх до розстрілу. Вирок виконано в 1950 р.

Радянські полонені, прив'язані до колючого дроту, концтабір Майданек.

Умови перебування в німецькому полоні

Полонені рухалися пішки довгими колонами у табори. Солдати, узяті в полон під Києвом, пройшли близько 400 кілометрів. Ті, хто не могли долати довгого шляху, – хворі, поранені чи виснажені – підлягали розстрілу на місці.

Для транспортування військовополонених залізницею нацисти часто використовували відкриті товарні вагони. Зимою в пункті призначення знімали тисячі замерзлих трупів. Смертність у дорозі сягала 70%.

На окупованій території України нацисти створили табори для полонених у 242 населених пунктах. Існувало три типи таборів: Дулаг (транзитний табір), Шталаг (основний табір для рядових і офіцерів запасу) і Офлаг (для офіцерів). За табірні приміщення слугували оточені колючим дротом дерев'яні хлівки, опалення не було. Люди страждали від голоду, браку питної води та хвороб.

Радянські солдати йдуть у таборі для військовополонених.

По обидва боки доріг простягалися сиротливі осінні поля. Якщо там траплялося хоч щось їстівне, то не було сили, здатної стримати нас. Конвоїри хльоскали канчуками на всі боки, були прикладами, починали стріляти – все було марно. Залишаючи вбитих у поритому, витоптаному полі, колона йшла далі, хрумкаючи кормовим буряком, морквою або картоплею.

Леонід Волінський, «Крізь ніч: до історії однієї безіменної могили»

Радянські військовополонені дорогою до збірного пункту п'ють воду із замерзлого джерела (1941 р.).

Виглядають вони так жахливо, що в нас мороз пробіг по шкірі. Ціком очевидно, що їх не годують. І жінки несуть їм їжу, а німці не дають до них підходити. Жінки кидаються до полонених. Полонені, як звірі, накидаються на простягнуту їжу, хапають її, рвуть. А німці б'ють їх прикладами по голові. Б'ють і жінок.

Ірина Хорошунова, «Перший рік війни. Київські записки»

Радянські військовополонені у таборі, Сумська область (1943 р.).

Радянські полонені на шахті Емшер-Ліпке під час шиківання, Німеччина (1942 р.).

Полонені червоноармійці в таборі «Уманська яма» (1941 р.).

«Уманська яма». Нацистський Шталаг № 349

Табір у західній частині м. Умані нацисти створили улітку 1941 р. За різними даними, в уманському шталазі перебувало від 74 тис. до 103 тис. колишніх солдат. Полонених утримували просто неба. У перші дні людей взагалі не годували, питної води не було. Люди пили воду із калюж. Надалі виділеного нацистами харчування вистачало лише для 2 тис. осіб. Точна кількість загиблих «Уманської ями» до цього часу невідома.

Група червоноармійців одразу після взяття в полон.

Військовополонений «Уманської ями».

Колона радянських полонених йде вулицями Полтави (1943 р.).

Фінал трагедії

Рівень смертності серед полонених червоноармійців становив 57,7%, тоді як серед полонених солдатів армії союзників – менше 5%. Німці знищили різними методами близько 500 тис. радянських бранців. Від нелюдських умов утримання померло ще 2,6 млн осіб.

Тим, кому пощастило вижити, довелося зазнати нових переслідувань і репресій у Радянському Союзі. 8 серпня 1941 р. Сталін видав наказ № 270, згідно з яким задача в полон розглядалася як «злісне дезертирство» і зрада. Із тих 836 тис. військовополонених, котрі повернулися додому, 233 тис. засудили та відправили до ГУЛАГу, більше 600 тис. працювали у трудових батальйонах.

Тіла загиблих радянських військовополонених (1942 р.).

Жінки роздають хліб радянським військовополоненим.

ГОЛОКОСТ

Бабин Яр та «остаточне розв'язання єврейського питання»

1939
1945

Мешканці гетто в Дрогобичі очікують депортації (21 липня 1941 р.)

Румунські солдати вартують євреїв перед етапуванням до Трансїстрії, берег Дністра в Бессарабії

Євреї із Закарпаття біля потягу після прибуття до концтабору Аушвіц-Біркенау (1944 р.)

Спровокований нацистами єврейський погром у Львові (липень 1941 р.)

Оболені єврейські жінки перед стратою. Мізон, Рівненська обл. 1942 р.

Розстріляні на вулиці євреї, Житомир (1941 р.)

Бабин Яр

Ця гігантська могила понад ста тисяч цивільних громадян та військовополонених стала символом Голокосту в Україні. Одразу після вступу до Києва, з 27 вересня, нацисти щодня розстрілюють тут євреїв – військовополонених і цивільних громадян. Пік масових убивств припадає на 29–30 вересня, тривали ж вони щонайменше до кінця жовтня 1941 р. За цей час загинуло понад 33 тис. осіб.

До кінця вересня 1943 р. Бабин Яр продовжував залишатися місцем регулярних страт і захоронень. Серед постраждалих – комуністи-підпільники, роми, душевнохворі, заручники, моряки Дніпровської флотилії, в'язні гестапо, українські націоналісти. Весною 1942 р. починає діяти Сирецький концтабір, численні ув'язнені якого теж знайшли останнє місце спочинку у Бабиному Яру.

Після зайняття Одеси румунські військові розстріляли 20 тис. місцевих євреїв. В кінці грудня 1941 р. біля Богданівки Одеської (нині – Миколаївської) області румуни знищили понад 40 тис. євреїв. На українських землях, що увійшли до складу Трансїстрії, румунська окупаційна влада протягом 1941 р. створила власні гетто і табори праці. У них загинули євреї з Бессарабії та Буковини. Загалом на цих землях румуни знищили близько 300 тис. євреїв.

Страшительна політика терору проти євреїв в окупованій Україні знищила їх як соціокультурну й етнорелігійну спільноту. Жертвами Голокосту тут стали майже 1,5 млн осіб.

Місця найбільших масових страт євреїв в Україні: Бабин Яр (Київ) – більше 100 тис., Богданівка Одеської області – понад 40 тис., Дрогобицький Яр (Харків) – близько 20 тис., Кам'янець-Подільський – 23 600, Дальнік Одеської області – близько 18 тис., урочище Сосонки біля Рівного – понад 17 тис. жертв.

Особисті речі страчених у Бабиному Яру, Київ (1941 р.)

ОГОЛОШЕННЯ	ОБЪЯВЛЕНИЕ
Наказується всім жидам міста Києва і околиць зібратися в понеділок дня 29 вересня 1941 року до год. 8 ранку при вул. Мельника-Доктерівській (коло кладовищ).	Все жида города Киева и его окрестностей должны явиться в понедельник 29 сентября 1941 года к 8 часам утра на угол Мельникова и Доктеревской улиц (возле кладбищ).
Всі повинні забрати з собою документи, гроші, білизну та інше.	Взять с собой документы, деньги и ценные вещи, а также теплую одежду, белье и пр.
Хто не підпорядкується цьому розпорядженню буде розстріляний.	Кто из жидов не выполнит этого распоряжения и будет найден в другом месте, будет расстрелян.
Хто займе жидівське мешкання або розграбує предмети з тих мешкань, буде розстріляний.	Кто из граждан проникнет в оставленные жидами квартиры и присвоит себе вещи, будет расстрелян.

Оголошення німецького командування, Київ (1941 р.)

Ми тільки чули кулеметні черги через різні проміжки: та-та-та, та-та... Два роки з дня на день я чув, і це стоїть у моїх вухах сьогодні. Під кінець над яром піднявся важкий, масний дим. Він ішов звітти тижні зо три.

Анатолій Кузнецов, «Бабин Яр»

Есесівці вишпорять у речах розстріляних в урочищі Бабин Яр (1941 р.)

Єврейська сім'я Камі, Мукачеве (1942–1943 рр.)

Оголошення.

Команда міста Бродів повідомляє, що жидам забороняється виходити з міста після 19:00 год. замість цього вони повинні залишитися в місті до 06:00 год. замість цього.

Судоро наказується підтримувати надокладніше цього заповідання. За порушення його карається згідно з воєнним законом.

КОСКО.

Kundmachung.

Von der Ortskommandantur Brody wird zur Kenntnis gebracht, dass die Sperrstunde für Juden von 19.00 Uhr bis 06.00 Uhr deutscher Zeit und für die übrige Bevölkerung von 21.00 Uhr bis 06.00 Uhr deutscher Zeit festgesetzt ist.

Genauaste Einhaltung der Sperrzeit wird befohlen. Nichtbefolgung zieht Bestrafung nach dem Kriegesrecht nach sich.

КОСКО.

ЖИДИ – ВАШИ БЕЗЧЫНЬЕ ВРАГИ!

СТАЛИН С ЖИДАМИ ОДНА ШАКА ПРЭС-УПІЛНИКОВ

ДАДИ ВЛАСТЬ ЖИДОВ!
Проводящієська листівка «Жида – ваші обчынні сораки»

Оголошення в місті Бродів

Одеські євреї в черзі на реєстрацію після приходу до міста німецьких і румунських військ (1941 р.)

Євреїв все ведуть без кінця. Люди ховають їх, але німці їх знаходять і забирають. І до цього часу чути стрілянину в Бабиному Яру.

Ірина Хорошувна, «Перший рік війни. Київські записки»

Головний редактор тижневика «Українське слово» Іван Розач, розстріляний у Бабиному Яру

Українська поетеса, головний редактор газети «Літвари» Олена Теліза з чоловіком Михайлом Телізою, розстріляні в Бабиному Яру

Радянські військовополонені закопують розстріляних в урочищі Бабин Яр під наглядом есесівців (1941 р.)

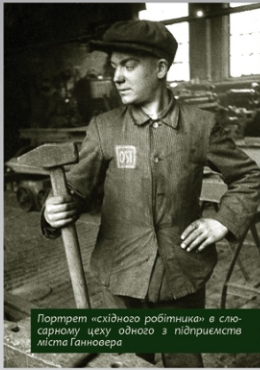
НЕВІЛЬНИКИ

Українські оstarбайтери та в'язні концтаборів

Примусові робітники

Будівля біржі праці, Київ (1942 р.)

Портрет «скітного робітника» в слюсарному цеху одного з підприємств міста Ганновера

Від агітації до примусового вивезення

Перші українці опинилися на примусових роботах у 1939 р. Вони походили із Закарпаття та Галичини.

Спершу використання праці цивільних робітників із окупованого СРСР не планували через расові упередження та задля державної безпеки. Але зрив «блискавичної війни» примусив нацистське керівництво прийняти рішення про залучення до праці жителів колишніх радянських територій.

Масштабне використання праці найманих робітників з України розпочалося 1942 р. і тривало до 1945 р. Перші ешелони сформували з добровольців, обдурених нацистською пропагандою. Весною 1942 р. німці розпочали масові облави на місцеве населення із залученням поліції та солдатів Вермахту.

Жителі окупованого Києва, яких відправляють на примусові роботи до Німеччини

Трудова картка оstarбайтера (1943 р.)

Умови експлуатації

Примусові робітники працювали у видобувній та обробній промисловості, транспорті й будівництві, сільському та домашньому господарстві. Вихідці з України змушені були носити на грудях розпізнавальну нашивку «OST» – оstarбайтери. Оstarбайтерів селили в спецтабори під суворим охороною, на виробництві ізолювали від інших робітників. Їхня зарплатня становила половину чи й третину зарплатні німця, з якої ще вираховували за утримання. Штрафні санкції передбачали як тілесні покарання, так і відправлення до штрафного чи концентраційного табору.

Оstarбайтери за пакуванням кабелю, Німеччина (1942–1944 рр.)

Репатріація

Після перевірки і фільтрації 58% колишніх оstarбайтерів повернулися до попереднього місця проживання в СРСР, 19% чоловіків мобілізували до Червоної армії, ще 14% – до т. зв. «трудох батальйонів», 6,5% «передано в розпорядження НКВД» (тобто арештовано), а ще 2% працювали в збірних таборах або інших радянських військових частинах за кордоном.

Підневільні робітники шахти Емшер-ліппе обідають у барачі

На території Німеччини та окупованих країн працювало близько 13,5 млн іноземних робітників. З них, станом на 30 вересня 1944 р., близько 2,5 млн осіб вивезли із території СРСР, переважну більшість – з України. За приблизними підрахунками загинуло від 80 до 100 тис. оstarбайтерів.

В'язні нацистських концтаборів

Через нацистські табори пройшло понад 20 млн людей із 30 країн світу. Загибло близько 12 млн в'язнів, з них два мільйони – діти.

В'язні

За колючим дротом опинялися ті, кого вважали противниками нацистської ідеології й режиму, кримінальні злочинці та євреї.

Тисячі українців були в'язнями концтаборів. Більшість із них нацисти «маркували» як «радянських», «польських» чи «угорських» громадян. Лише невелика кількість українських політичних в'язнів, членів ОУН, домоглися, щоб їх облікували як українців. Частина «кадетників» взагалі не проходила реєстрацію, а потрапила відразу до крематорію.

Відомі в'язні-українці: Омелян Ковч – священик, заборотений до табору за порятунком євреїв; учасники визвольного руху Степан Бандера та його брати – Василь та Олександр, Олег Кандиба-Ольжич, Ярослав Стецько, Лев Ребет, Олена Вітик-Вітович, Дарія Гнатівська.

Після приходу радянських військ на території багатьох нацистських концтаборів — Аушвіц, Майданек, Бухенвальд, Равенсбрюк – діяли концтабори НКВД.

Зайняті діти-в'язні концтабору Аушвіц показують табірні номери, витатуювані на руках

Тіла в'язнів, убитих у концтаборі Аушвіц (січень – лютий 1945 р.)

Концентраційні табори

Нацисти створили на території III Райху й окупованих землях 1 634 табори та їхні зовнішні команди (філії). Система таборів слугувала німцям для ізоляції, знищення або використання ув'язнених і полонених.

Перший концентраційний табір нацистської Німеччини – Дахау – виник у 1933 р. Після нього з'явилися Заксенхаузен (1936 р.), Бухенвальд (1937 р.), Маутхаузен, а також жіночий концтабір Равенсбрюк (1938 р.).

Після вибуху Другої світової війни на окупованій території Польщі нацисти за випробуваними зразками створюють концтабори Аушвіц, Майданек, Собібор та інші.

Труп в'язня, виявлений на території концтабору в Дарніці

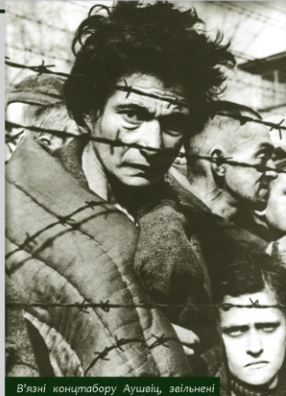

Нацистські табори в Україні

На території України існувало 367 нацистських таборів: 2 концтабори (Янівський у Львові та Сирецький у Києві), 78 виправно-трудох таборів і таборів примусової праці для євреїв, 7 виправно-трудох таборів, 15 таборів примусової праці, 23 пересильні табори, 242 табори для військовополонених.

Сирецький концтабір у Києві діяв протягом весни 1942 – осені 1943 рр. У ньому загинуло понад 25 тис. осіб.

Янівський концтабір у Львові нацисти створили у жовтні 1941 р., він був ліквідований у листопаді 1943 р. За даними дослідників, за цей період було знищено від 50 тис. до 200 тис. осіб.

В'язні концтабору Аушвіц, зайняті радянськими військами (січень 1945 р.)

Музиканти-в'язні Янівського концтабору виконують «Гімн смерті»

Оstarбайтери біля вагону перед відправленням на роботи до Німеччини

У МУНДИРАХ ВОРОГА

Українці на боці III Райху та його союзників

Унтер-офіцер Українського визвольного вісника (УВВ) – віртуальний «український армії» у складі Вермахту

Українці в арміях країн Осі

Близько 250 тис. українців воювали на боці III Райху. З них лише невелика частина була німецькими громадянами, як наприклад, син видатного вченого Олександр Пулюй чи ас Люфтваффе Роберт Олійник. Для інших це був власний непростий вибір – бажання визволити рідну землю чи жага помсти, але найчастіше – просто спосіб виживання. Також до 50 тис. українців служили в арміях держав-союзниць Німеччини: Румунії, Словаччини, Угорщини, Хорватії.

Марні сподівання

У міжвоєнний період різні українські політичні середовища розраховували на підтримку Берліна у справі національного визволення. III Райх був єдиним реальним ворогом, здатним водночас кинути виклик і СРСР, і Польщі. ОУН домовилася із німецькою військовою розвідкою (Абвером) про створення невеликих військових формувань. Для війни проти Польщі у 1939 р. організовано «Військові відділи націоналістів» на чолі з Романом Сушкою, однак у боях «Легіон Сушка» не взяв участі. У червні 1941 р. разом із Вермахтом на територію СРСР вступили «Дружини українських націоналістів» (Батальйони «Нахтігаль» і «Роланд»). Після того, як нацисти відмовилися визнати Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. і розгорнули репресії, члени ОУН(б) перейшли у підпілля і розпочали антинацистську боротьбу.

Вояки батальйону «Нахтігаль» (1941 р.)

Дивізія «Галичина»

У 1943 р. за ініціатииви німецької окупаційної адміністрації з українців Генерал-губернаторства розпочалося формування 14 дивізій Ваффен-СС «Галичина». Спершу до дивізії зголошувалися добровольці, набір рекрутів супроводжувався українськими патріотичними маніфестаціями. Справу формування «Галичини» представляли як продовження традиції сіових стрільців, що боролися проти Росії на боці Австро-Угорщини. Керівництво ОУН(б) виступило проти формування дивізії, вважаючи її інструментом боротьби за чужі інтереси. У липні 1944 р. під Бродами дивізію оточила та розгромил Червона армія. Одразу після цього «Галичину» сформували знову; кінцею війни її вояки зустріли на фронті в Австрії. На початку німці наполювали на виключно «галицькому» характері дивізії і лише після остаточного відступу з України перейменували її на «українську».

Листівка із закликом вступити до лав дивізії СС «Галичина»

Колонна службовців поліції в Києві на етапі формування перших батальйонів «Шума» (1942 р.)

Поручник дивізії СС «Галичина» Володимир Козак

Керівник районного поліцейського поста в селі Заріч (Полтавська область) бає вказує своїм підлеглим (середня 1942 р.)

За Сумою Собору Української Держави! Воля Народу! Воля Лідерів!

ДОБРОВОЛЬЦІ!

Іри німецьких військових частин

Німецькі вояки втрачають під поганим гуртом. Із кидують усі героїчні справи. Ви, українці, народі Європи, підіть спільну боротьбу за свої національні самостійні держави. Щоб оборонити себе від народної помсти, гітлерівці зі східного фронту влаштовують свої війська на Заході. Московські імперіалісти використовують цю ситуацію і з великими жертвами просуваються вглиб України. Московські лавоношники кричать, що вони йдуть «визволити» нашу землю. Але весь український народ добре знає, що московські вояки ніколи не звільнять нас від німців.

Український народ, який розпочав боротьбу проти гітлерівської армії, буде продовжувати її і проти московських катів, воки не лагодять своїм самостійній державі.

ДОБРОВОЛЬЦІ! Ви йшли разом з німецькими військами на фронт. Ви хотіли звільнення імперіалістичної Москви, більшовицьких катів. Ви йшли на боротьбу з московськими лавоношниками; вступивши у цю боротьбу, забули волю, національну державу і дає свого рідного народу. Але Ваші сподівання не здійснилися, Гітлерівським лавоношникам було лише Ваше кров. А кожний крок на державу незалежності вони нещадно вивертали, як і московські імперіалісти. Тепер німці відступають. Яка ж Ваша доля? Чи я Ви повинні утікати з німцями? Підете до Німеччини — Вас кинуть за колоці дрови і вкорять голодом, як то було з тесами Ваших товаришів — лавоношників. Коли перейдете до більшовиків — Вас чекає нещасний розстріл. Відомо, що московські кати вбивали навіть ідеальних своїх комуністів і найкращих військових командирів.

ДОБРОВОЛЬЦІ! З цієї важкої ситуації Вам є один вихід — продовжувати збройну боротьбу проти московських банд. По всіх українських землях ведуться тепер боротьбу проти більшовицьких лавоношників загони Української Самостійної Армії. УПА вже 10 місяців героїчно бореться з німецькими і більшовицькими катями. В УПА є також національні загони зі східних народів. Таким чином створюється могутній протибільшовицький фронт.

ДОБРОВОЛЬЦІ! Переходьте зі зброєю в руках до українських повстанців. На вашій рідній землі, разом з усім героїчним, лицарським українським народом, будемо боротися з більшовицькими лавоношниками. Будемо боротися за Українську Самостійну Державу і самостійні держави усіх народів, яких поневолили московські лавоношники.

У цій боротьбі перемога буде за нами. Московські кати, просуваючись на Захід, все більше створюють кровю і нещасливостями. Усі повстанці Москвою народи не хочуть воявати за інтереси імперіалістичної Москви. Народи Європи не хочуть гітлеризму, ні більшовизму.

Звернення УПА до українців на німецькій службі. Вересень 1943 р.

«Шума» та «Гіви»

Нестача людських ресурсів для ведення війни та налагодження окупаційної адміністрації змусила нацистів залучати місцеве населення та полонених. У німецькому полоні опинилися мільйони червоноармівців. З них та з цивільних мешканців окупованих територій німці почали формувати стаціонарні поліцейські підрозділи та охоронні батальйони «Шума» (Schutzmannschaft battalion – «Schuma») для охорони важливих об'єктів і боротьби з партизанами. Поліцейські підрозділи організовували за національним критерієм – українські, литовські, азербайджанські. Спочатку роль українців та представників інших радянських громадян у німецькому військовому обмежувалася допоміжними службами, але незабаром з'явилися цілі «східні» роти і батальйони у складі полків Вермахту.

Німці називали таких вояків добровільними помічниками, скорочено «Гіви» (Hilfswilligen – «Hiv»). Починаючи з 1943 р., українські частини формально зарахували до Українського Визвольного Війська (УВВ), хоча в єдине формування вони ніколи не були зведені. Аналогічні російські формування називали Російською Визвольною Армією (РОА), номінальним командувачем якої був генерал Андрій Власов.

Шерон Українського Визвольного Війська

Доля українських формувань

Український визвольний рух займав ворожу позицію як щодо СРСР, так і Німеччини. Підільні видання закликали українську молодь не йти на німецьку службу, а мобілізованих – переходити зі зброєю до УПА. Разом із тим ОУН відражала до українських підрозділів III Райху своїх агентів. Протягом війни солдати українських формувань Німеччини загинули у боях, потрапили в полон, дезертирували або перейшли на бік антигітлерівських сил: УПА, червоної партизанів та навіть французького руху опору. Інші відступили і в Вермахтом на Захід. На початку 1945 р. німецьке керівництво ініціювало створення Українського національного комітету (УНК) та Української національної армії (УНА). Голова УНК Павло Шандрук прагнув зібрати у рамках єдиної УНА всі розрізнені українські формування у Німеччині. Багатьох радянських громадян у німецькій формі після закінчення війни відправили примусово в СРСР, де на них чекала розправа. Частина все ж зуміла залишитися у Західній Європі і поповнила лави повоєнної української еміграції.

Пам'ятаю їхнє гасло: «німецькими руками знищимо все більшовицьке!»

Зі свідчень Катерини Стрельцової на допитах НКГБ про українців у Абвері.

Листівка пропагандистки УВВ, адресована учасникам УПА

Як ти будеш між двома – зробиш з тебе нісеня!

Ось як треба воювати, Батьківщину визволяти!

А тому приєднай до нас і за допомогою німців проженем більшовицького диявола з нашої української землі!

Українська Визвольна Військова

Кулеметники дивізії СС «Галичина» у бою під Бродами (липень 1944 р.)

Генерал-хорунжий Павло Шандрук, командувач Української національної армії

Українська допоміжна поліція міста Стрий

Рекрути дивізії СС «Галичина» перед виїздом на навчання, Львів (1943 р.)

НАРОДНІ МЕСНИКИ ЧИ ДИВЕРСАНТИ?

Радянські партизани в Україні

Керівництво партизанського з'єднання Захар Босатир, Олександр Сабуров, Іван Бородиня

Командир партизанського з'єднання Олександр Федоров (1942 або 1943 р.)

Командир партизанського з'єднання Михайло Наумов

Партизанські командири

Тимофій Строкач, начальник УШПР, чекіст, з жовтня 1940 р. заступник наркома внутрішніх справ УРСР, після війни в 1945–1946 рр. – заступник наркома/міністра внутрішніх справ УРСР, у 1946–1956 рр. – міністр внутрішніх справ УРСР.

Олександр Сабуров, командир партизанського з'єднання, до німецько-радянської війни служив у НКВД, з 1943 р. – генерал-майор військ НКВД.

Михайло Наумов, командир партизанського кавалерійського з'єднання, до німецько-радянської війни – офіцер-прикордонник, після війни у 1953–1960 рр. дослужився до посади начальника внутрішніх військ МВД УРСР.

Олександр Федоров, командир чернігівського партизанського з'єднання, німецько-радянській війні зустрів на посаді першого секретаря Чернігівського обкому КП(б)У, після війни очолював низку обкомів КП(б)У–КПУ, був міністром уряду УРСР.

Сидір Ковпак, командир сумського партизанського з'єднання, пізніше – 1-ї Української партизанської дивізії СРСР, учасник боротьби проти Української Народної Республіки, до німецько-радянської війни очолював радянські органи та установи, з 1944 р. – член Верховного суду УРСР, з 1947 р. – заступник голови президії Верховної Ради УРСР.

Командир Сумського партизанського з'єднання Сидір Ковпак та його комісар Семен Руднев (1942 або 1943 р.)

Керівники радянського партизанського руху в Україні генерали Петро Вершигори, Тимофій Строкач, Сидір Ковпак

Дії радянських партизанів і підпільників на території України

Війна на винищення

У зайнятих ворогом районах треба створювати партизанські загони <...> для боротьби з частинами ворожої армії <...> для підризу мостів, доріг, псування телеграфного і телефонного зв'язку, підпалу лісів, складів і обозів <...> У випадку вимушеного відступу частин Червоної армії не залишати супротивнику жодного кілограма хліба <...> Колгоспники повинні уганяти всю худобу, хліб здавати під зберігання державним органам для вивозення його у тиліві райони, хліб і пальне, яке не можна вивезти, слід знищити.

З промови Йосипа Сталіна від 3 липня 1941 р.

Руйнувати і спалювати дощенту всі населені пункти в тилу німецьких військ на відстані 40-60 км вгліб від переднього краю і на 20-30 км праворуч і ліворуч від доріг. Для знищення населених пунктів у вказаному радіусі дії негайно кинуть авіацію, широко використовувати гарматний і мінометний вогонь, команди розвідників, лжників і партизанські диверсійні групи, забезпечені пляшками з запальною сумішшю, гранатами і вибуховими засобами.

З наказу «Про знищення населених пунктів у прифронтовій смузі» №04028 від 17 листопада 1941 р.

Радянські партизани на марші

Партизанське з'єднання Сидора Ковпака під час Карпатського рейду на Західній Україні (1943 р.)

Партизани Чернігівсько-Волинського з'єднання Олександра Федорова на відпочинку під час рейду Волинь (1943 р.)

Партизанський терор

Поліцаїв, старост, бургомістрів, які чинять спротив, партизани перед тим, як розстріляти, добре «поечають». Особливою жорстокістю відзначилися партизани Федорова. Я був свідком, як поліцаїв били до крові, різали ножами, підпалювали на голові волосся, прив'язували за ноги, на аркані конем волокли по лісу, обварювали гарячим чаєм, різали статеві органи.

Із відповідної записки письменника Миколи Шеремета першому секретарю ЦК КП(б)У Микиті Хрущову від 13 травня 1943 р.

Партизани ведуть бій

Командир Сумського партизанського з'єднання Сидір Ковпак спілкується з селянами на Галичині під час Карпатського рейду на західній Україні (1943 р.)

Партизани проти українського визвольного руху

Генерал-майору Вершигорі... З огляду на бойове минуле вашої дивізії, вона не розформовується, а передається у розпорядження НКВД УРСР для боротьби з німецько-українськими націоналістичними бандами. Бажаю Вам подальших бойових успіхів. Хрущов.

Радіограма № 991 (1944 р.) Микити Хрущова командирів партизанської дивізії Петру Вершигорі

У січні 1943 року передислокувати українські партизанські загони з території РРФСР і БРСР на Україну [для] проведення низки заходів з розкладання поліції і «націоналістичних» формувань противника на території УРСР.

З оперативного плану 15 січня 1943 р. начальника Центрального штабу партизанського руху Пантелеймона Пономаренка

Грабунки, мародерство, бандитизм

Сабурова міцно німець пощипав, багатьох людей його загону немає до цього часу. Частина поранених і обозу кинув противнику, гармати зарив у землю. У нього багато влади, але замало розуму. За утримання його загін близький до банди. Народ від його загону тікає так, як від німців у ліс. Мародерству немає меж.

З листа представника ЦК КП(б)У І. Сиромолотного начальнику УШПР Тимофійу Строкачу від 27 січня 1943 р.

Маємо точні дані: [у] ваших загонах є випадки мародерства, насильства, розстріли невинних, чим дискредитуєте партизан. Вживайте заходів для припинення. Отримання підтвердять.

Радіограма Тимофія Строкача командувачу полтавського партизанського з'єднання від 15 липня 1943 р. № 3931

Партизани форсують річку

Партизани Чернігівсько-Волинського з'єднання Олександра Федорова на політиформациї

ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ

Український визвольний рух у 1940–1942 рр.

1939
1945

Андрій Мельник (1890–1964 рр.)

Степан Бандера (1909–1959 рр.)

Ярослав Стецько (1912–1986 рр.)

Дві стратегії націоналістів

Заснована 1929 року Організація українських націоналістів боролася за створення незалежної держави. ОУН розгорнула мережу підпільних осередків на теренах Західної України, тож головною діяльністю була спрямована проти польської влади. Врешті, з анексією цих територій СРСР, оунівці опинилися перед головним своїм ворогом – комуністичним режимом.

У 1940 р. організація розколотася на дві частини: під керівництвом Андрія Мельника – ОУН(м) та Степана Бандери – ОУН(б). Представники молодшого покоління, здебільшого згрупувані ОУН(б), не відкидаючи можливості співпраці з німцями проти Радянського Союзу, сповідували революційний підхід. Їх стратегія полягала в організації антирадянського збройного повстання, негайному створенні українських органів державної влади й формуванні власної армії. Українська держава мала стати для німців доконаним фактом, з яким вони змушені були б рахуватися. Натомість мельниківці, орієнтуючись на досвід Першої світової війни, бачили незалежність як результат співпраці із головним союзником — Німеччиною.

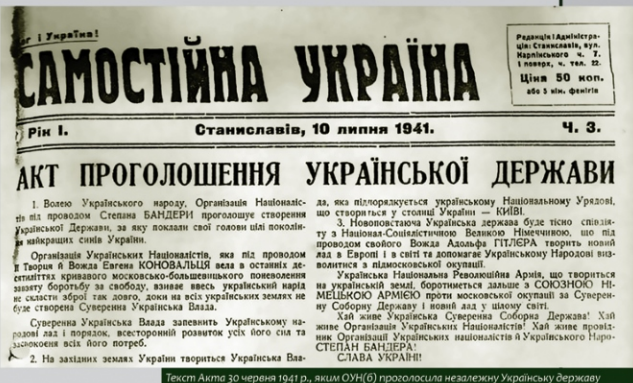
Урочистості з нагоди проголошення Акта відновлення Української держави (літо 1941 р.)

Урочистості з нагоди проголошення Акта відновлення Української держави (літо 1941 р.)

Акт відновлення Української держави

Відразу після нападу III Райху на СРСР 30 червня 1941 р. бандерівці захопили ключові об'єкти у Львові, проголосили Акт відновлення Української держави, сформували уряд – Українське державне правління (УДП), і почали розбудову Української національно-революційної армії (УНРА). Для німецьких окупантів усе це виявилось несподіванкою. У плани гітлерівців існування незалежної України не входило. Нацисти заарештували Провідника ОУН(б) Степана Бандеру 5 липня 1941 р., Голову УДП Ярослава Стецька 9 липня і низку провідних діячів бандерівської ОУН. До кінця 1944 р. вони перебували за ґратами концтабору Заксенгаузен. Протягом липня – серпня 1941 р. окупанти розігнали створені оунівцями органи місцевого самоврядування і військові формування, а 15 вересня розпочали масові арешти активістів. До кінця року спецслужби III Райху ув'язнили до 1,5 тис. бандерівців.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Волею Українського народу, Організація Націоналістів під проводом Степана БАНДЕРИ проголошує створення Української Держави, за яку покаже свої голови ціла покоління відроджених синів України.

2. На захисних землях України твориться Українська Ва-

да, яка підпорядковується українському Національному Уряду, що створюється у столиці України – Києві.

3. Новостворена Українська держава буде тісно співпрацювати з Націонал-Соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого Вождя Адольфа ГІТЛЕРА творить новий порядок на українській землі, бореться проти комуністичної окупації України та допомагає Українському Народові визволитися з німецької окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що твориться на українській землі, бореться з комуністичною окупацією України проти Московської імперії за Суверенну Соборну Державу і новий лад у цьому світі.

Хай живе Українська Суверенна Соборна Державо! Хай живе Організація Українських Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів й Українського Народу – СТЕПАН БАНДЕРА!

СТАВА УКРАЇНО!

Текст Акта 30 червня 1941 р., яким ОУН(б) проголосила незалежну Українську державу

Іван Климчук, член Проводу ОУН(б), влітку 1941 р. – організатор Української національно-революційної армії (УНРА), що мала стати збройними силами відновленої Української держави

Бійці УНРА (літо 1941 р.)

Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна) з метою створити незалежну Україну. Всі функціонери (активісти) руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно страчені як мародери.

Наказ айнзатцкоманди Ц/5 від 25 листопада 1941 р. Документ з матеріалів Нюрнберзького трибуналу

Слухай, український народ!

Москва дає накази ОУН!

З тайних наказів і вказівок, що попадали нам в руки, видно, що кремльські жиди стоять у зв'язку з ОУН, яка нібито воює проти більшовизму.

Впродовж ОУН-ників агенти Москви, що отримували й виконували накази зрадковладного Сталіна й його жидівських сподвижників. В цих тайних вказівках, що скоро будуть опубліковані, ОУН ознаменується як національно-знаменитий більшовицький босоніжний. Вони нам закликають підбурити український народ проти німецького правління й творити хаос в Україні.

ОУН є зрадками англійського більшовизму. Нам є відомі також сховані й центральні тах ворохобних елементів ОУН. Ми зваємо проголосити тих банд, вони на утриманні Москви.

Український народ!

Чи хочеш Ти, щоб Тобі згубили ці більшовизми і націоналістично-знамениті загартували? Чи хочеш Ти бути гарматні м'ясом Твоєї власної – ворога?

(Чи хочеш Ти тим спричинити знищення Твого народу на Волині?)

Жидо-більшовизм, що бачить свій кінець, пробує ще раз відсунути свою загибель. Твоєю великою помилкою і Твоєю кривдою.

Чи Ти хочеш бути залученим? Чи хочеш, щоб Твої жиди, діти, Твоє майно і старі справи жартують озирнути людей?

Згадай страждання й муки, які Твій народ мусів терпіти понад 20 літ. Згадай помордованих батьків і синів! Пригадай мільйони громадян і громадянки, вивезених в сибірські степи! Згадай зганьблених і помордованих священників! Згадай знищені церковні місця і культурні пам'ятки! Відірвемо же своїх ворогів! ОУН не може ніколи заступати національні інтереси українського народу.

ОУН і більшовизм – це одне, тому мусить воно бути знищене!

Німецьке управління.

Німецька листівка, спрямована на дискредитацію ОУН

Наростання опору

Підпільною боротьбою проти нацистських окупантів був наповнений для оунівців весь 1942 р. Вже з 20 березня у звітах СД (нацистської спецслужби) повідомлення про діяльність українських націоналістів проходили під рубрикою «Український рух опору». Але бруталність окупаційного режиму шодалі більше доводила, що самих підпільних методів боротьби недостатньо. Чимало волинців і поліщуків стихійно самоорганізовувалися в загони самооборони перед окупантами. На межі 1942/1943 рр. нарізала потреба збройного виступу проти загарбників. Протягом жовтня – грудня 1942 р. військова референтура Проводу ОУН розробила план розгортання повстанської армії, який було втілено спершу на Волині.

Підрозділ УНРА (літо 1941 р.)

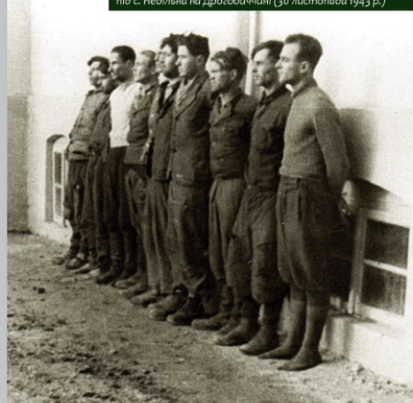
Повстанчу акцію {...} ми мусіли почати, і це не було зарано, як дехто каже, але вже і запізно. Мусіли ми це робити з двох причин. {...} З одної сторони – почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен... Друге: ще тоді, коли ми не починали повстанчої акції, німота почала масово винищувати села... У зв'язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самотпас... Отже ми мусіли організаційно охоплювати тих людей в лісі... Є ще і третя, морального характеру. Почулись голоси: «Де ж той провід? Чому не дає зарядження бити німців?» і т. п. Тепер ми тим балакунам заткнули роти, а революцію усульїнили.

З листа референта Служби безпеки ОУН Північно-західних українських земель Василя Макара – «Сіроманця»

Тарас Боровець — «Тарас Бульба», отаман Поліської січі українського військового формування 1941-1942 рр. Один з організаторів повстанської боротьби на Волині у 1941–1943 рр.

Розстріляні нацистами бійці УПА, полонені під час бою під с. Недільна на Дрогобищині (30 листопада 1943 р.)

Українські повстанці

ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ

Українська повстанська армія

1939
1945

Ми за повне визволення українського народу від московсько-більшовицького та німецького ярма, за побудову Української Самостійної Соборної Держави без панів, поміщиків і капіталістів, без більшовицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів. В Українській державі влада вважатиме за найвищий свій обов'язок інтереси народу.

Листівка «За що борються УПА?», серпень 1943 р.

Постання УПА

Формування боївих і сотень УПА розпочалося під керівництвом волинського військового референта Василя Івахова—«Сом» у січні 1943 р. Взимку й навесні підрозділи діяли окремо один від одного, але вже в травні їх об'єднують в більші структури – групи (Перша, Південна тощо) чисельністю понад 500 осіб. Розбудова організаційної структури повстанської армії тривала до кінця року. Із серпня на зміну групам прийшли Военні округи (ВО), межі яких приблизно відповідали межам областей: ВО «Турів» (Волинська обл.), ВО «Заграва» (північ Рівненської обл.), ВО «Богун» (південь Рівненської, північ Тернопільської обл.), ВО «Тютюнник» (Житомирська обл.). Перші командири УПА Василь Івахів і начальник штабу Юліан Ковальський—«Гарпун» загинули в бою з німцями 13 травня 1943 р. Їхню естафету перейняли відповідно Дмитро Клячківський—«Клим Савур» і підполковник Армії УНР Леонід Ступницький—«Гончаренко».

На Галичині Провід ОУН(б) у липні 1943 р. теж почав створення повстанських відділів під назвою Українська народна самооборона (УНС). Командування УНС, яка діяла переважно в Карпатах, обійняв Олександр Луцький—«Андрієнко». У грудні в УПА відбулася масштабна реорганізація. Волинські підрозділи стали називатися УПА-Північ. УНС перетворилася на УПА-Захід. З'явилася також УПА-Південь, чий оперативний простір охоплював рейдуючі загони в Кам'янець-Подільській, Вінницькій та частині Київській областях. Головним командиром усієї армії став Роман Шухевич—«Тарас Чупринка», Головний військовий штаб очолював Олекса Гасин—«Чорнота».

Роман Шухевич—«Тарас Чупринка» (1907–1950 рр.), Головний командир УПА (1943–1950 рр.)

Територіальна структура Української повстанської армії

Повстанська листівка (1943 р.)

Дереборист Ніла Хасевича

Дереборист Ніла Хасевича

Василь Івахів—«Сом» (1908/1910–1943 рр.), перший командир УПА. Загинув у бою з нацистами 13 травня 1943 р.

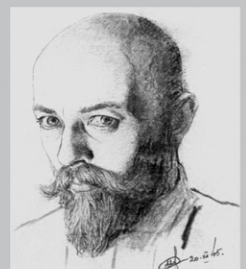
Григорій Перезькин—«Коробик» (1908–1943 рр.), організатор першої сотні УПА. Загинув у бою з нацистами 22 лютого 1943 р.

У боротьбі із нацистами

Антинімецький фронт УПА відкрила 7 лютого 1943 р. нападом на німецьку комендатуру м. Володимиря на Рівненщині. Протистояння з нацистами тривало до середини 1944 р. Уже в квітні 1943 р. окупаційні урядовці констатували, що на Волині відбувається національне антинімецьке повстання. Придушення повстанчого руху нацисти доручили своїм найжорстокішим карателям – командувачу антипартизанською боротьбою на Сході Еріху фон дем Баху і Верховному командувачу СС і поліцією в Україні Гансу Адольфу Прюцманну. Постійні атаки УПА на економічну інфраструктуру райкомісаріату «Україна» на Волині призвели до того, що до кінця 1943 р. німці втратили там 75% орних земель для поставок, 76% норми хліба, 78% поставок рогатої худоби. Зусиллями УПА та підпілля ОУН зривалися вивезення на примусову працю – у 1943 р. вивезли у 5 разів менше оstarбайтерів (43 тис. осіб), ніж попереднього року.

Галичину антинацистська боротьба УПА охопила із середини літа 1943 р. 10 жовтня окупанти змушені були запровадити тут надзвичайний стан, що передбачав розстріли заручників за напади повстанців. 6-16 липня 1944 р. на горі Лопата на Львівщині кілька куренів УПА під керівництвом Василя Андруска – «Різна» зійшлися в найбільшому бою повстанців з німецько-угорськими військами. Вороги втратили від 200 до 400 солдатів.

Загальні втрати нацистів та їхніх союзників від ударів УПА складають, за різними оцінками, від 12 до 18 тис. осіб загиблими.

Ніла Хасевич—«Бей-Золі» (1905–1952 рр.), художник-графік, ілюстратор підпільних видань, автор ескіза нагруддя УПА

Василь Андруск—«Різна» (1915–1946 рр.), командир бою на г. Лопата

Володимир Чермошенцев

Рятуючись від голоду, Володимир Чермошенцев з матір'ю переселився із Поволжя у Крим. У 1942 р. німці вивезли 15-річного хлопця до концтабору в м. Дубні на Волині, в'язнів якого на початку 1943 р. звільнила УПА. Чермошенцев став ординарцем сотенного Юрія Чуйковського – «Юрка» і разом з ним брав участь у боях з німцями, власцями, радянськими партизанами і підрозділами НКВД. Схоплений чекістами у 1944 р., пережив тяжкі тортури. Відбув 7 років на лісопалі у В'ятській обл., опісля повернувся до Бахчисарая. З початком російської окупації Криму в 2014 р. етнічному росіянину Чермошенцеву почали погрозувати. 87-річного ветерана УПА змусили переїхати. Він оселився в Тернополі та з гордістю називає себе «кримським бандерівцем».

Володимир Чермошенцев

Альберт Газенбрук

Щоб прорвати інформаційну блокаду Німеччини та СРСР про визвольний рух, ОУН створила радіостанцію, яка мовила з жовтня 1943 р. до квітня 1945 р. «Афродіта», або ж «Вільна Україна», як називали станцію в підпіллі, вела передачі українською, російською, англійською, французькою й німецькою мовами. Текст англійською та французькою мовами читав уродженець Бельгії Альберт Газенбрук. Як примусовий робітник він опинився в Рівному на Волині, але втік від німців і приєднався до українських повстанців. Радіостанцію ліквідували чекісти в с. Ямельниця на Львівщині 7 квітня 1945 р. Газенбрук потрапив у радянський полон, де відсидів 8 років у таборях. Восени 1953 р. він повернувся до Бельгії.

Десять голландських офіцерів, які на початку 1944 р. втекли з німецького табору військовополонених до УПА і із допомогою дісталися в Угорщину

Кирило Осмак

Підпільний парламент

У липні 1944 року для об'єднання різних політичних сил, готових боротися за незалежність, створено Українську головну визвольну раду (УГВР). Підпільний парламент воюючої України очолює колишній член революційного парламенту Української Народної Республіки – Центральної ради Кирило Осмак, родом із Полтавщини.

Вояки УПА Косівщини, 1947 р.

УКРАЇНА У ВОГНІ

Корюківська трагедія

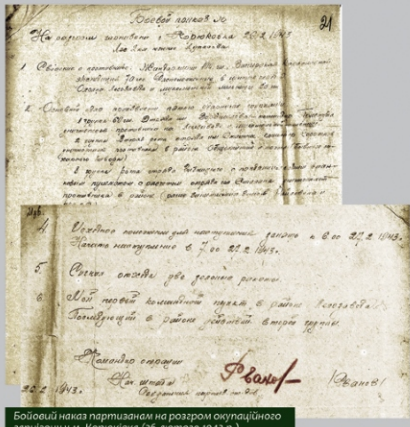

Прижиттєві довоєнні світлина жертв Корюківської трагедії

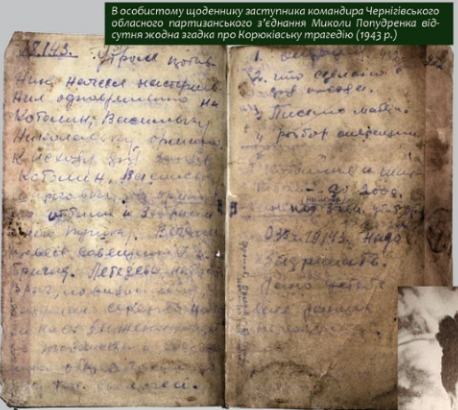

Руїни міста Корюківка (1947 р.)

Понад 670 населених пунктів (а це – 50 тис. цивільних осіб) знищили нацистські карателі, відступаючі німецькі війська та їх союзники у 16-ти областях України та Криму впродовж 1941–1944 рр.

Бойовий наказ партизанам на розгром окупаційного гарнізону у м. Корюківка (26 лютого 1943 р.)

В особистому щоденнику заступника командира Чернігівського обласного партизанського з'єднання Миколи Попуренка відсутня жодна згадка про Корюківську трагедію (1943 р.)

Заступник командира Чернігівського обласного партизанського з'єднання Микола Попуренко

Де ж були партизани?

Упродовж всієї каральної акції за 15 км від Корюківки розташовувалися 3-5 тис. воїнів радянського партизанського з'єднання Федорова, які не прийшли на допомогу і не захистили жителів від 300-500 карателів. Передові партизанські дозори знаходилися на відстані 3 км від приреченого на смерть містечка.

Радянські партизани Чернігівщини

Радянське партизанське з'єднання командира Федорова повернулося з Брянцини в Росії і розташувалося у корюківських лісах Чернігівської області у лютому 1943 р. Партизани збирали у селян продовольство і розпочали акції проти окупантів. Згодом нацисти за це спалили села Гуту-Студенецьку, Тихоновичі, частину Перелюбу.

В останню ніч лютого партизани за наказом заступника командира з'єднання Миколи Попуренка розгромили німецько-угорський окупаційний гарнізон Корюківки, визволили в'язнів з тюрми – сім'ї радянських партизанів, активістів комуністичного підпілля з усього району (за офіційними даними – 97 осіб, за спогадами – від 37 до 50).

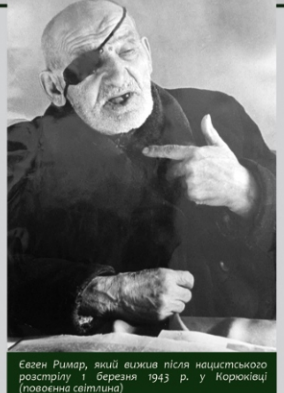

Ганна Тихонівська тримає миску зі спаленими рештками зб'єднаних рослин і суккулів, яких вона поховала після знищення Корюківки. Обстеження місця поховання (2012 р.)

Нацистська помста

У відповідь на партизанську акцію начальник штабу 399-ї головної польової комендатури у м. Конотоп на Сумщині Байєр Бруно Франц наказав знищити Корюківку. Мета каральної операції: «помста і залякування».

Вранці 1 березня 1943 р. у Корюківку прибув нацистський каральний загін. Населений пункт оточили, а всіх мешканців групами по 50-100 осіб зганяли у великі будинки й розстрілювали. Найбільше цього дня знищили у ресторані в центрі міста – до 500 осіб. Одночасно з десятьма легковими авто із карателями прочищали хати й околиці Корюківки, людей вбивали у помешканнях і на вулицях. Опісля містечко підпалили. Акція тривала й наступний день, а через тиждень, 9 березня карателі повернулися, щоб допалити Корюківку і добити вцілілих.

Евген Римар, який вижив після нацистського розстрілу 1 березня 1943 р. у Корюківці (повоєнна світлина)

Прижиттєві довоєнні світлина жертв Корюківської трагедії

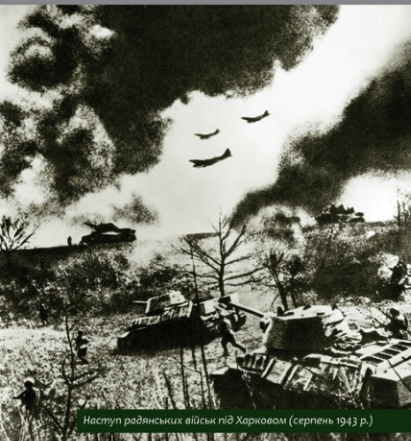

Руїни Корюківки (1947 р.)

1939
1945

ВИГНАННЯ НАЦИСТІВ

Чотири Українські фронти

Наступ радянських військ під Харковом (серпень 1943 р.)

Лівобережжя

Вигнання нацистських окупантів з України почалося взимку 1942/43 рр.

18 грудня 1942 р. Червона армія увійшла в перше українське село Півнівка на Луганщині. У січні-березні 1943 р. радянські війська майже прорвалися до Дніпра, але розвинути свій успіх не змогли – Вермахт перейшов у контрнаступ і відкинув ворога на схід. Влітку червоноармійці відновили наступ: впродовж липня – вересня 1943 р. витіснили частини Вермахту з Лівобережжя України за Дніпро. Під час відступу німецькі війська, які і Червона армія два роки перед тим, застосували тактику «випаленої землі».

Радянські літаки над Дніпром (вересень 1943 р.)

Відступаючі німецькі війська руйнують залізницю, Донбас (вересень 1943 р.)

Чорна піхота

Наступ вимагав людських ресурсів, тож радянське командування створює польові військкомати і розпочинає тотальну мобілізацію українців. Більшість призваних становили хлопці, які за час окупації підросли до призовного віку, а також старі та солдати, що опинилися у 1941 р. в німецькому полоні і повернулися додому. Новобранців без належної військової підготовки використовували як «гарматне м'ясо», адже комуністичний режим усіх, хто опинився на окупованій нацистами території, розцінював як зрадників. У бій їх часто слали навіть без зброї (1 гвинтівка на 5–10 осіб) і у цивільному одязі. Так ті отримали характерні назви: «піджачники», «чорножупанники», «чорнобушлатники», але переважно «чорносвітники» і, нарешті, «чорна піхота».

Станом на 10 жовтня 1943 року у Чернігівській, Київській та Полтавській областях мобілізували 9 тисяч 16–17-річних призваників. Ці юнаки загинули найпершими.

Засні новобранців 1-го Українського фронту, Сумська область (вересень 1943 р.)

У боях гине багато мобілізованих на Україні цивільних громадян. Їх звать, здається, чорносвітниками. Вони воюють у домашній одязі, без жодної підготовки, як штрафні. На них дивляться як на винуватих.

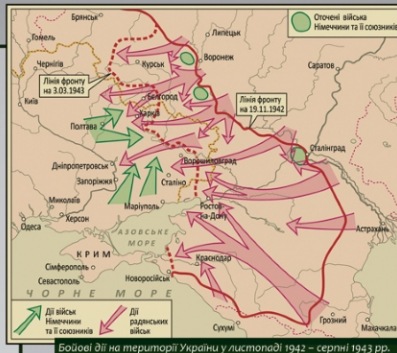
Олександр Довженко, «Щоденник», 28 грудня 1943 р.

По дорогах Полтавщини йде на фронт «чорна піхота». Так називали мобілізованих селян, що не одержали ще військового одягу. Але дух цієї піхоти – над усякі похвали. Вони ходять в атаку, як леви. Вони вмирають, якщо доводиться, але в агонії роблять ще один крок уперед.

Юрій Яновський, агітаційна стаття «Шлях війни», листопад 1943 р.

Місцеві жінки ховають червоноармійців, загиблих у бою за Дніпро (1943 р.)

Бойові дії на території України у листопаді 1942 – серпні 1943 рр.

Бойові дії на території України у серпні 1943 – листопаді 1944 рр.

Битва за Дніпро

Одна із найкращих битв Другої світової війни розгорнулася на фронті протяжністю 750 км і тривала впродовж вересня – грудня 1943 р. Втрати радянських військ обчислюються сотнями тисяч вбитих і поранених.

20 жовтня 1943 р. на основі військових з'єднань Червоної армії, які вели бойові дії на території України, сформували чотири Українські фронти. Надалі їх комплектували передусім українцями, яких мобілізували під час просування Червоної армії на захід. З лютого 1943 р. до жовтня 1944 р. лави Червоної армії поповнили майже 3,7 млн бійців з України.

Сталін наказав будь-якою ціною взяти Київ до 7 листопада – річницю Жовтневого перевороту, і радянське командування кидало в бій усі наявні сили, не рахуючись із втратами. Київ звільнили 6 листопада 1943 р. ціною щонайменше 380 тис. солдатських життів. Серед них – приблизно 250–270 тис. насильно мобілізованих «чорносвітників».

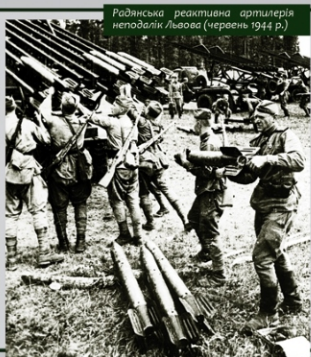
Форсування Дніпра в районі Букринського плацдарму (вересень 1943 р.)

Наведення переправи через Дніпро (жовтень 1943 р.)

Форсування Дніпра (1943 р.)

Радянська реактивна артилерія неподалік Львова (серпень 1944 р.)

Правобережжя

1943 рік Червона армія розпочала серією з дев'яти послідовних наступальних операцій на Правобережжя України та у Криму. Вермахт зазнавав нищівних поразок і відступав по всій лінії фронту. Особливо запеклі бої розгорнулися в районі Корсуня, Ковеля, Тернополя, Кам'янця-Подільського, Севастополя. У травні 1944 р. німецькі війська були остаточно вибиті з Правобережжя України та Криму.

Чергову серію потужних ударів по позиціях Вермахту Червона армія завдала влітку – восени 1944 р. Трагічною сторінкою цих подій стали бої у т.зв. Бродівському котлі, де один проти одного билися українці дивізії «Галичина» та 1-го Українського фронту. Німці не змогли зупинити радянський наступ, і в листопаді відійшли за межі України.

Після вигнання нацистських окупантів в Україні відновився радянський тоталітарний режим. І хоча, з огляду на важливий внесок та колосальні жертви, Україна стала однією з країн-засновниць ООН, у новому світовому порядку не знайшлося місця для незалежної держави.

Бій в Запоріжжі (жовтень 1943 р.)

Переправа радянських військ на Литевський плацдарм (жовтень 1943 р.)

ДРУГИЙ ФРОНТ

Українці в лавах союзних армій

1939
1945

Висадка військ Союзників у Нормандії (літо 1944 р.)

Українці на фронтах Другої світової війни

ДО ВІДОМА УКРАЇНЦЯМ, ЩО СТАВАЛИ ДО ПОВОРОВИХ КОМІСІЙ

Коли хтось з українців, які заангелювалися у французьку армію, одержать повідомлення до польської армії, має поступити так:

- 1) повідомлення не підписувати, а вказати в числі колегів;
- 2) Написати на білому папері, щоб текст по французькому, що подано комітетом, віддається і вказати також в ту саму колегію;
- 3) Заліпяти колегію та вказати адресу, яку подано нижче в м'ягкій папирі, щоб віддати в колегію за і фамілія й кинути до поштової скриньки.

Тим подорожником ця справа, здійснюється на місцях і окупувати поляків до французької армії. Це інформацію вказати подати до висока всіх українців.

Управа Союзу

Лист, який треба перенести й підписати:

Monsieur,

J'ai l'honneur de vous renvoyer ci-joint ma convocation, étant déjà engagé dans l'Armée Française (Légion Etrangère), pour la durée de la guerre.

Signature:

Écrivez en colettez telle adresse:

Monsieur le Chef
du Bureau de Recrutement Polonais,
5, Rue de la Chapelle-Française,
Paris (9e).

Вирізка з публікації у газеті «Українське слово» з рекомендаціями щодо вступу до французької армії (7 квітня 1940 р.)

Звернення до української громади Канади в газеті «Новий Шлях» у зв'язку із незадоволеною десантною операцією в Дієпі (1942 р.)

На боці Об'єднаних Націй

Переважна частина українців виступили у війні на боці Об'єднаних Націй. Крім польської та радянської армій, вони служили під американським, британським, французьким та пропорами інших держав коаліції. Восени 1939 р. еміграційний президент УНР Андрій Лівіцький, який перебував в окупованій німцями Варшаві, передав свої повноваження В'ячеславу Прокоповичу у Парижі. Спадкоємці Української Народної Республіки офіційно заявили: у цій війні вони перебувають на боці Франції, Великої Британії та Польщі.

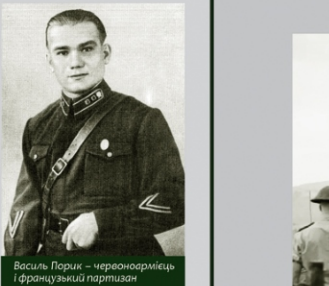
Українці боролися у польській та чехословацькій арміях навіть після окупації цих країн III Райхом. У складі II Польського корпусу вони відзначилися в боях за Монте Кассіно в Італії. Наприклад, Володимира Яніва нагороджено орденом Virtuti Militari. Евакуйовані з Польщі пілоти-українці Юрій Сальський та Михайло Опаренко продовжили службу в британських військово-повітряних силах. Багато українців Закарпаття воювали у складі чехословацьких формувань на боці СРР. Герой Радянського Союзу Степан Вайда загинув під час боїв 1-го Чехословацького армійського корпусу в Польщі.

Група українців – французьких легіонерів з портретом Тараса Шевченка (1940 р.)

За свободу Франції

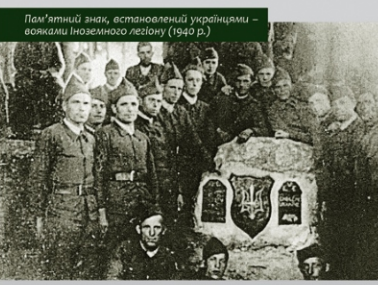
Близько шести тисяч українців захищали Францію від гітлерівської агресії у лавах Іноземного легіону. Після капітуляції прем'єр-міністра Анрі Петена у червні 1940 р. тут розгорнувся рух опору. На боці французьких партизанів воювали українці з'єдналися. Серед них були представники передвоєнної еміграції, наприклад, командир загону Осип Круковський. Трапилися також радянські військовополонені і дезертери з військових частин на німецькій службі. Червоноармієць Василь Порик сформував власний партизанський підрозділ. Канадський пілот Пітер Дмитрук став партизаном після того, як в небі над окупованою країною підбили його літак. Обидва, Порик і Дмитрук, героїчно загинули за свободу Франції. Задіяні німцями для боротьби з французькими партизанами українські поліцейські цілими підрозділами переходили на бік сил опору. У 1944 р. з них було створено два партизанські батальйони ім. Тараса Шевченка та ім. Івана Богуня.

Василь Порик – червоноармієць і французький партизан

Портрет Пітера Дмитрука на його мошті в Ле-Мартр-де-Везір, Франція

Пам'ятний знак, встановлений українцями – воїнами Іноземного легіону (1940 р.)

Сучасний пам'ятний знак в муніципалітеті Пейньє на честь українців в Іноземному легіоні

Американська діаспора

Українські громади діаспори прагнули довести свою відданість країнам проживання. Найбільша кількість закордонних українців билася у збройних силах США – майже 80 тис. Вони воювали як проти Німеччини, так і проти Японії. Алекс Дяченко, Ніколас Міньо, Теодор Калакука та багато інших американських військовослужбовців удостоєні високих державних нагород.

Більше 45 тис. українців воювали в канадських збройних силах під британським верховним командуванням. Канадські українці навіть мали своїх власних капеланів: православного Семена Савчука та греко-католицького Михайла Горюшка. Учасник Нормандської операції Богдан Панчук за роки війни встиг організувати у Великій Британії Союз українських канадійських воїнів.

Після перемоги над нацизмом воїни-українці так і не отримали можливості повернутися або хоча б відвідати свою історичну батьківщину.

Артилерія Союзників у Північній Африці (1943 р.)

Бой періоду німецького наступу в Арденнах

Богдан Панчук – засновник Союзу українських канадійських воїнів

Михайло Опаренко у формі пілота Королівських ВПС

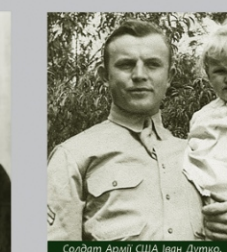
Офіцер Канадського армійського жіночого корпусу Анна Храпівська

Теодор Калакука – перший українсько-американський військовий льотчик США. Загинув на Філіппінах

Матрос ВМС США Алекс Дяченко. Його ім'ям було названо військово-транспортний корабель

Солдат Армії США Іван Дутко. Загинув під час боїв в Італії

Йосиф Романов, канадський пілот. Згодом, перший українець – генерал канадської армії

Президент США Гаррі Трумен нагороджує Медаллю Пошани майстер-сержанта Ніколаса Орешко (30 жовтня 1945 р.)

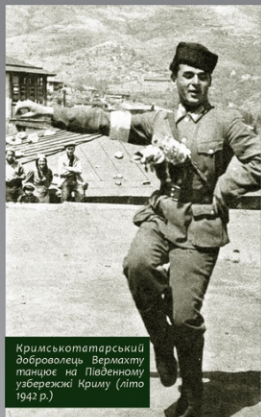
SÜRGÜN

Покараний народ

1939
1945

Полонені червоноарійці на збірному пункті під Севастополем (осінь 1941 р.)

Кримськотатарський доброволець Вермахту танцює на Південному узбережжі Криму (літо 1942 р.)

Р. Емінов. Між минулим та майбутнім

Дезертири? Колабораціоністи?

Вигнання нацистів з Криму остаточно завершилося 12 травня 1944 р., а вже через тиждень радянська влада розпочала депортацію кримських татар, звинувативши тих у масовому дезертирстві на початку війни та масовому колабораціонізмі протягом окупації.

Пізніше подібні звинувачення висунули іншим народам Криму.

Радянська пропаганда створила та підтримувала міф про «20 тисяч дезертирів» серед кримських татар – червоноарміївців. Насправді ж загальна кількість призваних протягом всієї війни кримців не досягла і 25 тис., а у 1946 р. з Червоної армії демобілізували 9 тис. кримських татар. При розгромі у 1941 р. в Криму 51-ї армії з неї тікали призвані всіх національностей, а не лише кримські татари. 5 кримців за бойові заслуги отримали звання Героя Радянського Союзу, а льотчик Амет-Хан Султан удостоївся цієї відзнаки двічі.

Радянська пропаганда наголошувала на «поголовній співпраці з ворогом» кримських татар. Стверджувалося, що з німцями співробітничали «майже всі дорослі». Підрахунки свідчать, що максимальна чисельність кримців-колабораціоністів не перевищувала 15-16 тис. осіб або 6,5-7% населення. Співпраці з німцями в різних формах не unik жоден з народів, котрий потрапив під окупацію.

Румунські солдати обшуковують селянську підвозу в Криму (осінь 1942 р.)

Червоноарійці заступають в полон на вулицях Керчі (літо 1942 р.)

Автоколони не підходили до самих поселень, вони були на вузлах доріг, аули ж оточували спецзагони. Наказали давати на збори півтори години, але інструктори скорочували і до 40 хвилин – щоб впоратися жвавіше, не спізнитися до пункту збору – і щоб у самому аулі багатше було розкидано для «зондеркоманди», що залишалася від спецзагону. Заповзяті аули, на кшталт Озенбаша поблизу Біюк-озера, доводилося начисто спалювати. Автоколони везли татар на станції, а вже там, в ешелонах, чекали ще й днями, стогнали, співали жалісливих пісень прощання.

Олександр Солженіцин, «Архіпелаг ГУЛАГ»

Sürgün (Депортація)

Незважаючи на хибність обох звинувачень, 18–20 травня 1944 р. розпочалася перша хвиля депортації кримських татар. Протягом двох днів вислано понад 190 тис. осіб на різні види спецпоселень та 6 тис. – до ГУЛАГу.

27 червня півостровом прокотилася друга хвиля депортації – свої домівки втратили понад 3 тис. кримських татар та понад 40 тис. болгар, вірмен, греків, турків та ромів. Кримські татари – солдати та офіцери, що звільнилися з Червоної армії після війни, також не уникали заслання, незважаючи на бойові заслуги.

Внаслідок депортації повністю зникло традиційне культурне розмаїття Криму. Щоб знищити навіть пам'ять, перейменували майже тисячу кримськотатарських топонімів. У 1946 р. Крим з автономної республіки реорганізували у звичайну область.

Кримськотатарські біженці залишають зону бойових дій в гірському Криму (літо 1942 р.)

Німецькі солдати на відпочинку в кримськотатарській садибі (літо 1942 р.)

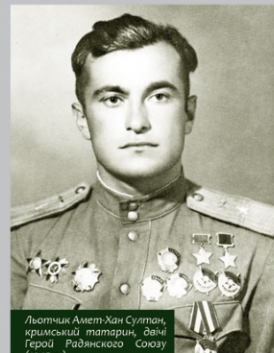
Радянська «справедливість»

Кримських татар та інші депортовані народи звільнили зі спецпоселень у 1954–1956 рр. У 1967 р. скасовано звинувачення їх у масовому колабораціонізмі, у 1989 р. депортацію визнано злочином, але вигнанці так і не отримали права переселитися на батьківщину. Масове повернення почалося лише за незалежної України.

На новому місці

Переважну частину депортованих поселили в Центральній Азії. Поспіх під час переселення і відсутність умов для нормального проживання на новому місці зумовили те, що протягом перших півтора року загинуло понад 30% кримських татар.

Люди не мали права самовільно залишати визначені райони спецпоселення, а голови родин мусіли щомісяця реєструватися у міліції. Втечу карали довічним засланням і примусовими роботами до 20 років.

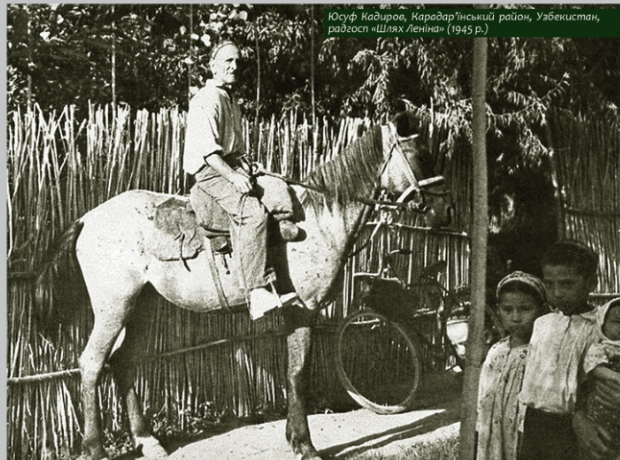
Льотчик Амет-Хан Султан, кримський татарин, двічі Герой Радянського Союзу (1945 р.)

В Середній Азії на зборі бавовни, ліворуч Аблязов Мустафа (фотограф), Абляйм Ісраїмов (і с. Р'оз), Феріт Абуллоєв, Мемет Елмеев (і с. Таракташ)

Катака (Сеферова) Гульсум та її діти на лісопоселі, Урал (1949 р.)

Юсуф Кадіров, Карадар'їнський район, Узбекістан, радгосп «Шлях Леніна» (1945 р.)

Р. Емінов. Потяз смерті

НЕСКОРЕНІ Війна після війни

Провідник читає підліткам літературу (1940-і рр.)

Боротьба УПА проти НКВД

Після вигнання нацистських окупантів ворогом українського визвольного руху знову стала радянська влада.

Поруч з урочищем Гурби на межі Рівненщини і Тернопільщини 21–27 квітня 1944 р. курені з Генеральних воєних округ УПА-Північ і УПА-Південь сукупно чисельністю 3-4 тис. бійців потрапили в оточення, за різними даними, 15-30 тис. солдатів НКВД. Ціною великих втрат (до 400 вояків) повстанцям вдалося вийти з кільця і уникнути повного розгрому. Цей бій став найбільшим між УПА та внутрішніми військами НКВД за весь час протистояння. Він показав радянському режимові, що той має справу не з хаотичними «бандами», а з організованою й мотивованою військовою силою.

З 1944 до 1945 рр. УПА провела близько 6,6 тис. антирадянських акцій. Відповіддю тоталітарного режиму стали майже 40 тис. каральних операцій. Співвідношення втрат, згідно з радянськими документами: 7–8 тис. повстанців і майже 5 тис. з радянського боку.

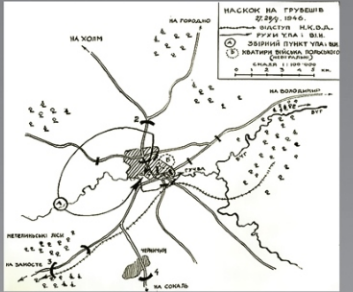
Василь Кук (1913–2007 рр.), Головний командир УПА (1950–1954 рр.)

Микола Свистун – «Ясен» (1912–1944 рр.), один із командирів сил УПА в Гурбеському бою

УПА в боротьбі проти комуністичного режиму

Розташування братської могили 28 солдатів 1-го батальйону 220-го прикордонного полку НКВД, загиблих у бою з бригадою УПА «Полтава» поблизу с. Белін, Білорусь (22 листопада 1944 р.)

Бійка Модеста Ріпецького – «Горислава» (сидить третій справа) в Чехословаччині під час рейду в Західну Німеччину (вересень 1947 р.)

Закардонні рейди УПА

«Великий рейд»

Після того, як комуністична Польща у 1947 р. виселила українців із Закароння, боротьба УПА на цих землях втратила сенс. Частина сотень перейшла кордон з УРСР, а сотні «Бурлаки», «Бродича» і «Громенка» взяли курс на Західну Європу з метою розповсюдити вільному світові про визвольну боротьбу українців. Сотні «Громенка» з боями подолали 1,5 тис. км і як цілісна бойова одиниця дісталася німецької Баварії. Решта сотень розפורшилася на дрібніші групи і зазнали втрат у сутичках із чехословацькою армією. Поява українських повстанців у Західній Європі стала незаперечним доказом, що боротьба за незалежність на українських землях триває.

Михайло Дуда – «Громенка», сотенний УПА (1921–1950 рр.)

Війна триває

Щоб імітувати легітимність радянської влади в охопленій партизанською війною Західній Україні, вирішено провести «вибори» до Верховної Ради СРСР. Для цього протягом січня-квітня 1946 р. режим розмістив гарнізони у кожному західноукраїнському населеному пункті (загалом 230 тис. солдатів), щоб перекрити всяку допомогу людям повстанцям. Ця операція стала відома як «Велика блокада», внаслідок неї полягли близько 5 тис. вояків УПА.

Великі людські втрати (40–60%) спонукали до зміни тактики. У регіонах, де визвольний рух був найбільш виснажений, відбулася демобілізація повстанських загонів і перехід до конспіративно-підпільних методів. Дрібні повстанські групи напали на установи влади, проводили диверсії на лінії комунікацій. Таким чином, підпільники не давали режиму закріпитися на місцях.

Визначили недостатню ефективність військових заходів, ченісти визначили головними агентурні операції. Агентурно-бойовими групами зі співробітників НКВД і переверованих повстанців керували кадрові офіцери. Вони під маскою УПА розшукували командирів і провідників підпілья, тероризували і грабували цивільних мешканців, щоб дискредитувати повстанців.

Соціальна база підпілья також зазнала атаки – до 1953 р. виселено понад 200 тис. симпатиків та родичів членів ОУН і бійців УПА. Наприкінці 1949 р. визвольний рух остаточно перейшов на підпільні методи боротьби. У вересні Головний командир УПА Роман Шухевич оголосив про демобілізацію останніх відділів армії.

Відтоді в Україні діяло збройне підпілья. Мережа зосередилася на протидії колективізації, на антирадянській агітації, замах на представників адміністрації, комуністичних активістів і військових, диверсіях, актах саботажу. Після загибелі Шухевича у 1950 р. визвольний рух очолив досвідчений конспіратор Василь Кук, якого захопили в полон лише через чотири роки.

Остання з відомих сьогодні збройних сутичок підпілья з радянською владою відбулася 14 квітня 1960 р. на Тернопільщині.

Згідно радянських документів, за 1944–1953 рр. УПА і підпілья ОУН здійснили 14,5 тис. бойових акцій, у яких загинуло понад 30 тис. радянських бійців та понад 150 тис. повстанців.

ДОВІДКА
НКВС УРСР про боротьбу з українськими націоналістами.
28 травня 1946 року.
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СПРАВКА
О результатах борьбы с бандами на территории западной области УССР на период с февраля 1944 года по 25 мая 1946 года.

	1944	1945	1946	Всього
Проведено операций и засад	6495	33278	4798	87271
Убито бандастов и прочее	57405	43907	7333	110655
Задержано бандастов и прочее	98441	126758	25277	250476
Языков с повинной	29204	79488	664	114839
Итого	185350	252153	38927	476380

Наши потери при операциях:

Убитые и пропавшие	1675	1072	236	2983
Убиты бандастами	3287	3421	601	7309
Наши потери убитыми и пропавшими	5866	7395	864	14125
Итого наших, убитых и пропавших	28346	40791	13389	82526

Манускрипт внутрішнього деп. Української ССР Т. СТРОМУЧ.
Зам. нар. УВС МВС УССР Л. ПАСТЕЛЯКОВ.
28 мая 1946 года
Верно.
Коп. М.Шаповаля.
ЦДДАГОР. Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2967. — Арх. 25.

Агентурно-бойова група (спецгрупа) МГБ, Карпати (1951 р.)

Група співробітників Солотинського райвідділу МГБ Станіславської області після завершення чергової операції з розшуку члена Крайового проводу ОУН Миколи Твердохліба – «Громенка»

Повстанці біля входу в бункер

Свято Зброві біля с. Яблунів (31 серпня 1944 р.)

1939
1945

СВІТ, ПОДІЛЕНИЙ НАВПІА

Кінець війни

«Велика трійка» в Ялті (лютий 1945 р.)

Ялтинська конференція

Напередодні остаточного розгрому III Райху лідери «Великої трійки» Франклін Делано Рузвельт, Йосиф Сталін та Вінстон Черчилль зібралися 4-11 лютого 1945 р. в Ялті на конференцію. Внаслідок досягнутих тут і пізніше в Потсдамі домовленостей, Європа виявилася розділеною на дві частини: демократичний ліберальний захід та комуністичний тоталітарний схід.

Повоєнна Європа (1945-1949 рр.)

Зустріч на Ельбі

Восени 1944 – навесні 1945 рр. Червона армія здійснила низку стратегічних наступальних операцій, що закінчилися розгромом німецьких військ у Східній та Центральній Європі. У цей самий час війська союзників висадились в Нормандії і розгорнули наступ проти німців у Західній Європі. 25 квітня 1945 р. неподалік містечка Торгау на Ельбі війська 1-го Українського фронту зустрілися з частинами 1-ї американської армії.

Радянські танки біля Райхстагу у травні 1945 р.

Делегация УРСР на установчому засіданні ООН

Зустріч військ 1-го Українського фронту та 1-ї американської армії на р. Ельба (квітень 1945 р.)

Олексій Берест

Битва за Берлін та капітуляція Німеччини

У битві, що мала поставити крапку у війні в Європі, активну участь взяли війська 1-го Українського фронту. Незважаючи на величезні втрати, 2 травня 1945 р. радянські війська взяли Берлін штурмом. Особливо запеклі бої розгорнулися за центр міста і Райхстаг, на якому радянські солдати встановили десятки стягів, що символізували перемогу. Серед них той, який згодом буде визнано прапором Перемоги. Цей прапор був встановлений групою, якою командував українець – лейтенант Олексій Берест.

7 травня 1945 р. у Реймсі підписано попередній протокол про беззастережну капітуляцію збройних сил Німеччини, а 8 травня у передмісті Берліна Карлсхорст – Акт про безумовну капітуляцію Німеччини. Друга світова війна у Європі завершилась.

Бойові дії на Далекому Сході

Ще 5 квітня 1945 р. радянський уряд денонсував пакт про ненапад з Японією, підписаний 13 квітня 1941 р. А вже в ніч з 8 на 9 серпня 1945 р. три радянські фронти, серед яких Забайкальський (колишній 2 Український, в якому до половини складу становили українці) атакували японські війська у Маньчжурії. Сюди відправлено ще близько 40 тисяч солдат, мобілізованих між лютом і серпнем цього року в Україні. До 17 серпня 1945 р. радянські війська прорвали ворожу оборону, і вже через три дні японці почали складати зброю.

Радянські солдати з прапорами Квантунської армії (серпень 1945 р.)

Прапор над Іводзімою

На початку 1945 р. розгорнулися запеклі бої американських та японських військ на Тихому океані. Їх епіцентром стали острови Іводзіма та Окінава. 23 лютого 1945 р. шість морських піхотинців підняли американський прапор над горою Сурібачі на острові Іводзіма. Найстаршим за званням серед них був сержант Корпусу морської піхоти США Майкл Стренк – українець, який народився на Пряшівщині.

Сержант Корпусу морської піхоти США Майкл Стренк

Атомна ера

Американські літаки скинули дві атомні бомби на Хіросіму та Нагасакі 6 та 9 серпня 1945 р. Загибло понад 100 тис. осіб, 400 тис. отримали поранення. Значна територія стала зоною радіоактивного забруднення. Таким чином можливість подальших бойових дій була зупинена. Серед сотень вчених зі світовим ім'ям, які брали участь у створенні атомної бомби, був американець українського походження Георгій Кістяківський – керівник відділу вибухових речовин лабораторії в Лос-Аламосі.

Георгій Кістяківський

Хіросіма після атомного бомбардування (серпень 1945 р.)

Капітуляція Японії

2 вересня 1945 р., після 6 років запеклих боїв, офіційно закінчилась Друга світова війна – в Токійській затоці на борту американського лінкора «Міссурі» підписано Акт капітуляції Японії. Від імені СРСР його візував генерал-лейтенант Кузьма Дерев'яно – українець з Уманщини. Від серпня 1945 р. він представляв Головне командування радянських військ на Далекому Сході при штабі генерала США Дугласа Макартура. Таким чином українець поставив крапку у страшній війні.

Генерал-лейтенант Кузьма Дерев'яно

Підписання Акту капітуляції Японії (2 вересня 1945 р.)

Встановлення американського прапора на Іводзімі (23 лютого 1945 р.)

В ЧУЖІМ КРАЮ

Біженці та переміщені особи у Західній Європі

1939
1945

Українці на борту корабля «Генерал Бленфорд» прямує до США (липень 1950 р.)

Ті, хто відмовилися повертатись

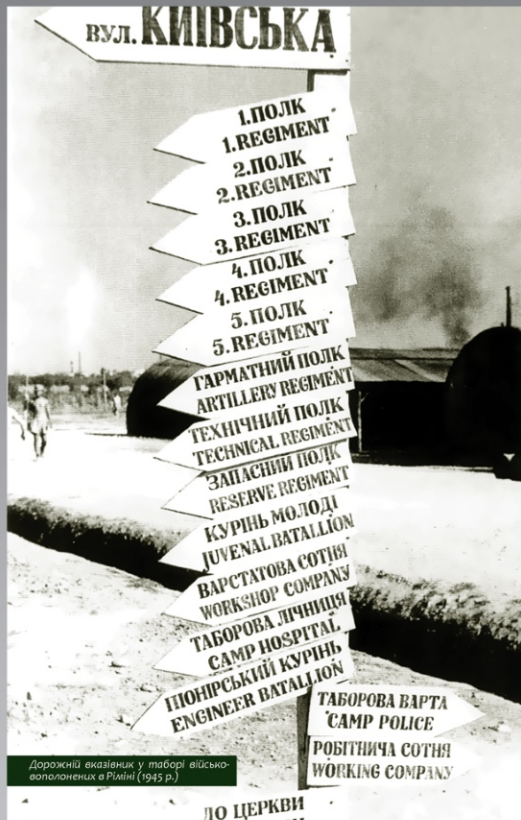
Наприкінці війни майже 20 млн іноземців опинилися в Німеччині та Австрії. Понад 2 мільйони з них були українцями – оstarбайтерами або втікачами від наступаючої Червоної армії. Велика частина з них опинилася в радянській зоні окупації, і незабаром більшість репатріювали назад в СРСР, де на багатьох чекали заслання, ув'язнення і навіть страти. Тисячі людей відмовилися від репатріації і намагалися залишитися на Заході всіма доступними засобами. Їхнє становище ускладнювалося тим, що на Ялтинській конференції союзники зобов'язали видати Сталіну всіх радянських громадян на підконтрольній їм території. Цієї угоди дотримувалися, в основному, у перші місяці після завершення війни; примусову видачу застосовували переважно щодо радянських громадян у німецькій військовій формі.

Українці у таборах ДПІ Західної Німеччини і Австрії (За Ігорем Стебельським)

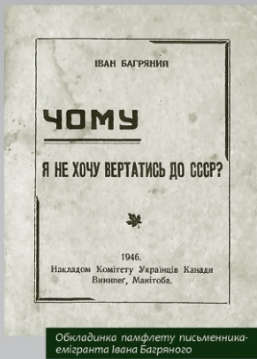
Рух переміщених осіб із Західної Німеччини і Австрії

Дорожній вказівник у таборі військово-виповнених в Ріміні (1945 р.)

Обкладинка українського перекладу роману Джорджа Орвелла «Колгосп тварин», виданого емігрантами

Обкладинка памфлету письменника-емігранта Івана Багрянця

Улас Самчук, видатний український письменник, емігрант. Автор щоденника "Плянета Д-П" (давочне фото)

ЦІНА ВІЙНИ

Внесок та втрати України

1939
1945

Парасковія Гавриш

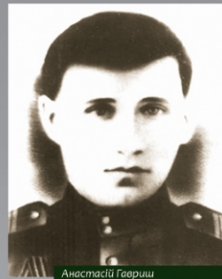
Іван Гавриш

Анатолій Гавриш

Федір Гавриш

Анастасія Гавриш

Павло Гавриш

П'ять синів та одна війна Парасковії Гавриш

Парасковія Гавриш – жінка з давнього козацького роду, вдова, мати п'яти синів, яких чекала з війни довгих шість років. Старших Івана, Павла і Федора мобілізували в 1939 р.

Першим не стало Івана – зник безвісти восени 1941 р. при обороні Севастополя.

1943-го у «чорну піхоту» мобілізували двох молодших: Анатолій загинув майже відразу, Анастасій дійшов до Польщі і поліг біля Остролеська. Восени 1943 р. Павло брав участь в одній з найбільших батальйонів – Битві за Дніпро. Пройшов пекло і отримав Зірку Героя. Вижив і Федір, хоч мало не замерз у Фінляндії в 1940-му, а потім брав участь у «визвольній» Литви. Врешті він дійшов до Берліна і на стіні Райхстагу написав «Ми перемогли!».

Українці в арміях Другої світової війни

На боці Об'єднаних Націй
та у визвольному русі

біля **6 351 000**

понад **6 000 000**
в Радянській армії

понад **100 000**
в Українській повстанській
армії

до **120 000**
у Війську Польському

до **80 000**
в збройних силах США

понад **45 000**
в арміях Британії та Канади

понад **6 000**
в армії та підпіллі Франції

На боці держав Осі

біля **300 000**

до **250 000**
в збройних формуваннях III Райху

до **50 000**
в арміях союзників Німеччини
(Угорщина, Словаччина,
Румунія, Хорватія)

Основні події

15 березня 1939 р. – Проголошення незалежності Карпатської України.

16 березня 1939 р. – Окупація Карпатської України угорськими військами.

23 серпня 1939 р. – Підписання пакту Молотова-Ріббентропа, що відкрив шлях до поділу Європи між Гітлером і Сталіним та початку Другої світової війни.

1 вересня 1939 р. – Німецьке вторгнення в Польщу, перше бомбардування Львова. Початок Другої світової війни для українців.

17 вересня 1939 р. – Радянський Союз, виконуючи домовленості із Берліном, окупував і пізніше анексував Західну Україну.

28 червня 1940 р. – Радянська окупація і подальша анексія Бессарабії та Північної Буковини.

22 червня 1941 р. – Напад III Райху на СРСР, перетворення України на найбільше в світі поле бою між тоталітарними режимами.

30 червня 1941 р. – Проголошення у Львові Акта відновлення Української держави.

19 вересня 1941 р. – Захоплення Києва німцями.

29 вересня 1941 р. – Початок масових розстрілів євреїв нацистами у Бабиному Яру.

22 липня 1942 р. – Остаточна окупація нацистами території України.

14 жовтня 1942 р. – Символічна дата створення Української повстанської армії – єдиної сили, що під час Другої світової війни боролася за незалежну Україну.

18 грудня 1942 р. – Початок вигнання нацистських окупантів з України.

24 серпня 1943 р. – Початок «Битви за Дніпро».

18 травня 1944 р. – Депортація з Криму цілого народу – кримських татар.

11 липня 1944 р. – Створення Української головної визвольної ради (УГВР) – підпільного вищого політичного органу воюючої України.

23 листопада 1944 р. – Завершення вигнання нацистів з території України.

25 квітня 1945 р. – Відкриття Конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франциско, яка створила Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН).

8 травня 1945 р. – Капітуляція Німеччини, завершення війни у Європі.

2 вересня 1945 р. – Капітуляція Японії, завершення війни в Азії.

Найбільш постраждалі країни

Інші втрати України

Люди оплакують родичів, розстріляних нацистами у Багеровському рову, Керч (січень, 1942 р.)

